

Izvorni naučni rad

UDK 27-36:929Martin, sveti

Vukota VUKOTIĆ (Podgorica)

Državni arhiv Crne Gore

vukota.vv@gmail.com

SVETI MARTIN TURSKI – ZABORAVLJENI CRNOGORSKI KULT

Kult Sv. Martina iz Tura jedan je od najpoštovanijih u Zapadnoj Evropi. Do skoro o postojanju njegovog kulta na tlu Crne Gore nije se skoro ništa znalo, iako su neki toponimi ukazivali na mogućnost njegovog postojanja. Tek nedavna istraživanja su utvrdila nedvosmisleno postojanje ovog kulta kroz dosta brojne hagionime na našoj teritoriji. U tom smislu, rad predstavlja pokušaj da se što bolje osvijetli značaj i prikaže istorijat prostiranja i postojanja kulta Sv. Martina u Crnoj Gori.

Ključne riječi: Sveti Martin, Tur, Crna Gora, Prevalitana, toponimi, svetački kultovi, Vizantija, Dalmacija

Uvod

Istorija hrišćanstva na tlu Crne Gore još uvijek je nedovoljno proučena, iako je jedan od nezaobilaznih činilaca ukupne civilizacijske povijesti ovog prostora. Mada svako ozbiljnije proučavanje perioda antike, posebno u regionu Mediterana, ali i ukupno Starog Svijeta, čega je Crna Gora neodvojivi dio, skoro da nije zamislivo bez razvoja Crkve i širenja Hristovog nauka, naša historiografija do sada je malo važnosti pridavala ovom pitanju. Prema onome što je iznešeno na ovu temu, crkvena organizacija na tlu Crne Gore počela se razvijati tek od V vijeka, kada je episkop dukljanski Evander pronađen među potpisnicima IV vaseljenskog sabora u Halkedonu.¹ Nedostatak sačuvanih pisanih izvora uslovio je da se periodu kasne antike na našem prostoru prida mala pažnja. Iako je cijela istočnojadranska obala smatrana Dalmacijom, istraživanja su se svela samo na okolinu Splita i obližnje Salone, kao nadbiskupskog sjedišta i nešto kasnije Zadra. Brojni arheološki nalazi iz ovog perioda skoro da nijesu izvršili nikakav uticaj, pa je ovaj period ostao relativno neobrađen. Stvorila se slika da je hrišćanstvo u Crnoj Gori tek sporadična

¹ Grupa autora, *Istorija Crne Gore*, tom I, 1967, str. 267.

pojava, a da je crkvena organizacija nametnuta od strane imperijalnih vlasti. Tome je doprinijela i jedna neobična činjenica, koja se može uzeti za specifikum ovog podneblja, a to je, da jedino na tlu Crne Gore nema zabilježenih mučenika za vjeru tokom prva tri stoljeća hrišćanstva. U tom svijetlu, mnogi artefakti koji su pronađeni, a definitivno su hrišćanske provinijencije, pali su u zapećak ili se njihovo porijeklo vještački pokušavalo uklopiti u druge periode.² Kako tvrdi arheolog Mladen Zagarčanin: „Godinama se istorijat crkve bazirao na nekoliko lokaliteta od kojih su neki istraženi i prije stotinak godina. Crkve A i B u Dokleji, barski trikonhos, bazilika u Budvi, i nekoliko manjih ostataka ranohrišćanskih lokaliteta, kreirali su jednu nepromjenjivu naučnu sliku u kojoj su crkve građene samo u vrijeme Justinijana.“³ Ovakvim načinom rada i koncipiranja problema izučavanja došlo se do toga da se zanemaruju istorijski izvori, arheološki nalazi, epigrafski ostaci i slično sa rezultatom da se istorija hrišćanstva u Crnoj Gori limitira i svede na daleko manji obim. To je sve imalo za cilj da pokaže kako su tragovi civilizacije i pripadanja ovog prostora razvijenom rimskom, a kasnije i hrišćanskom svijetu, plitki i površni, a najranija veza sa njima nametnuta i ne seže dalje od pojave Slovena na ovom prostoru. Tako bi se crnogorska nacija lišila svojih antičkih korijena i premisa o svojoj samoniklosti i kontinuitetu koji obuhvata skoro dva milenijuma. Bez toga, naša prošlost mogla se lako uklapati u druge cjeline i biti svojatana od strane velikodržavnih projekata susjednih naroda. Upravo je proučavanje crkvene istorije na taj način bilo zanemareno, kako bi se pokazalo da je svaka crkvena organizacija na našem tlu importovana i dio neke druge cjeline, a potpuno se zaniimala svaka mogućnost da se i ovdje širi i samostalno razvija Hristova nauka. I pored dokaza, koji sežu do same Biblije i knjiga Novog zavjeta⁴ da se riječ apostolska čula na ovom tlu od sredine I vijeka, postojanje crkve se odricalo, kao što smo vidjeli, sve do V vijeka. Crnogorska prošlost time je uskraćena za cijelo stoljeće bitisanja crkvene hijerarhije. Naime, kako pokazuju najnovija istraživanja, na osnovu pisanih podataka i arheoloških nalaza vezanih za crkveni kompleks u Doljanama kod Podgorice, episkop u Duklji se pojavljuje već u prvoj polovini IV vijeka, kada car Konstantin na taj položaj postavlja Basosa iz ugledne makedonske senatorske porodice. On je na toj dužnosti proveo više decenija, doživjevši duboku starost, a o njegovom ugle-

² Poput Podgoričke čaše, ostataka ranohrišćanskih crkava u Budvi, na Velikom pijesku između Bara i Ulcinja i dr., o tome pogledati: *Istorija Crne Gore*, tom I; Slobodan Čukić, *Podgorički brevijar*, Podgorica, 2016; Mladen Zagarčanin, *Ranohrišćanska crkva na Velikom pijesku*, Bar, 2012; Vukota Vukotić, „Litteratura Praevalitana“, *Glasnik Narodnog muzeja*, br. 12, Cetinje, 2019.

³ Mladen Zagarčanin, *op. cit.*, str. 5.

⁴ Vidjeti poslanice apostola Pavla, Rimljanima 15:19 i Timoteju 4:9.

du u hrišćanskom svijetu toga doba, govori i to da mu je Sveti Jovan Zlatousti posvetio jednu od svojih homilija. Tokom njegovog života Prevalis, a i cijeli Ilirik, bio je središte borbe koja je odlučivala sudbinu hrišćanskog svijeta. Veliki rad i trud je uložen, od strane i crkvenih otaca i episkopa „na terenu“, poput prevalitanskog Basosa, da se održe odluke Vaseljenskog sabora u Nikeji i suzbije širenje arijanske jeresi. Danas, o ovom periodu naše istorije znamo jako malo, na osnovu vrlo fragmentarnih istorijskih vrela, pa se dosadašnja nauka rijetko obazirala na njega. Time su značajne posljedice koje su proizašle iz ovih događaja ostale nerasvijetljene, a prostor Ilirika skoro pa izbrisan iz velikih sinteza o ranoj istoriji hrišćanstva.⁵

Upravo za IV vijek vezan je i rad Svetog Martina Turskog ili iz Tura, jednog od najvećih svetaca katoličkog Zapada. Ovaj svetitelj, danas slavljen kao zaštitnik Francuske, od doba kasne antike bio je cijenjen širom Mediterana. Njegov kult se vrlo rano uspostavlja nakon njegove smrti i biva širen kroz cijeli hrišćanski svijet u ranom srednjem vijeku. O životu, radu i uticaju Svetog Martina, kasnije se mnogo pisalo i raspravljalo, kako u teologiji, tako i u nauci, i rasvijetljeni su brojni aspekti njegovog djela. Kao po običaju, o njegovom kultu na Balkanu govorilo se najmanje i tek od nedavno. Mada je jedan od prvih ranohrišćanskih kultova na istočnoj obali Jadrana, koji nije domicilno nastao, o njegovom značaju za uspostavljanje hrišćanstva na ovim prostorima počelo se pisati u posljednjih dvadesetak godina, skoro isključivo u hrvatskoj historiografiji.⁶ Ova istraživanja su umnogome doprinijela tome da se kult Sv. Martina nađe na onom mjestu koji mu zaista i pripada u crkvenoj istoriji Balkana, ali su se isključivo vezivala za područje današnje Dalmacije i prostora koji pripada Republici Hrvatskoj. Dalje širenje kulta ovog sveca u unutrašnjosti i duž istočnojadranske obale nije se razmatralo, pa smo ostali uskraćeni za ove važne podatke koji mogu da daju novi impuls istoriji hrišćanstva na ovom prostoru. Tek nedavno, nauka je obratila pažnju na postojanje kulta Sv. Martina i na prostoru današnje Crne Gore, odnosno nekadašnje rimske provincije Prevalis i dalje u unutrašnjost Balkana.⁷ Njegov kult će odigra-

⁵ Najbolji primjer za to je monografija britanskog istoričara, profesora emeritusa Pitera Brauna, „Uspori hrišćanstva na Zapadu“, Clio, Beograd, 2010, u kojoj se pominju hrišćanske zajednice na zapadu drevne Kine, ali nijednom riječju crkvena istorija Ilirika, dok se Balkan upotrebljava kao pridjev i to u negativnom kontekstu.

⁶ O ovoj temi pogledati više radova hrvatskog istoričara Trpimira Vedriša, na koja ćemo se i mi u ovom radu oslanjati. Naročito rad: T. Vedriš, „Frankish or Byzantine saint? The origins of the cult of saint Martin in Dalmatia“.

⁷ Na ovu temu skrenuta je pažnja od strane istoričara Petra Lekića, koji se po prvi put u crnogorskoj historiografiji ozbiljno i sveobuhvatno bavio hrišćanskim kultovima na tlu Crne Gore, a mi smo imali uvida u njegov još neobjavljen rad, na čemu mu se najsrdačnije zahvaljujemo.

ti značajnu ulogu u procesu evangelizacije brojnih naroda Evrope, ne samo Franaka. Ovim radom pokušaćemo da skrenemo pažnju na njegov doprinos i ulogu u pokršćavanju slovenskih plemena i njegov značaj za održanje Hristove riječi na prostoru Crne Gore.

Kult Svetog Martina u istorijskom kontekstu

Još za života episkop grada Tura u Galiji, Martin, bio je poštovan od strane pastve, kao podvižnik vjere, a njegovoj mudrosti i posvećenosti divili su se širom Rimskog Carstva. Značaj onoga što je uradio za širenje pravovjerja tokom svog života bio je toliki, da je odmah po njegovom upokojenju počeo rad na njegovoj beatifikaciji. Shodno tome, jedan od njegovih učenika, Sulpicije Sever (Sulpicius Severus), krajem IV ili početkom V stoljeća napisao je njegovo žitije, što je do danas primarni izvor o životu ovog sveca.⁸ Tako se njegov kult vrlo rano širio po cijeloj hrišćanskoj ekumeni, ostavljajući tragove i mjesta poštovanja od Istoka do Zapada. S obzirom da je Sv. Martin rođen u gradu Sabariji, tadašnja provincija Panonija Prima,⁹ dolina Dunava i cijelo Balkansko poluostrvo bili su regije na kojima se vrlo rano začeo njegov kult. Tadašnji rimski Ilirik i Sv. Martin biće povezani brojnim vezama, još za života ovog sveca. Njegov kult i tradicija poštovanja ostaće duboko usađeni u korijene Hristove vjere na ovim prostorima. Iako vezivan samo za katolički Zapad, Sv. Martin imaće svoj status i na pravoslavnom Istoku, o čemu govori podatak da je zastupljen i u kalendaru svih istočnih crkava. Kod nas, nažalost, ovaj drevni svetački kult je, možda i iz ideoloških razloga, prekriven poštovanjem drugih svetitelja. Tako se na dan Sv. Martina, 11. novembar, slave još dva sveca, Mina i srpski kralj Stefan Dečanski. Na taj način se pokušalo da se istisne iz narodne tradicije kult Sv. Martina zarad stvaranja jedne nacionalno-ideološke matrice, koja je imala za cilj da potre dotadašnje iskustvo i vjerske običaje naroda na značajnom dijelu Balkana, kako bi obezbijedila vlastitu prevlast. Kult Sv. Martina nije jedini koji je doživio takvu sudbinu, već se radi o sistematskom potiskivanju crkveno-vjerske tradicije prije perioda vladavine Nemanjića, čime se „čistio put“ sveprožimajućem kultu Rastka Nemanjića – Sv. Save.¹⁰ Ipak, tradicija o poštovanju kulta Sv. Martina se očuvala u narodu, u istina nešto izmijenjenom obliku Mrata, a ostali su i topografski podaci o žarištima njegovog kulta.¹¹ Takođe, valja naglasiti da je jedino latinsko lično ime

⁸ O Žitiju Sv. Martina S. Severa pogledati na: <https://www.newadvent.org/fathers/3501.htm>

⁹ Današnji Szombataly u Mađarskoj.

¹⁰ O ovome pogledati: V. Vukotić, „Sveti Sava – učenik svete braće Ćirila i Metodija“, apostola slovenskih, *Lingua Montenegrina*, god. XIII/1, br. 25, Cetinje, 2020.

¹¹ Do danas, istraživači koji su i pominjali u svojim radovima slavljenje Sv. Martina, ili naila-

koje se zadržalo u crnogorskoj tradiciji upravo Martin, što samo govori o snazi i poštovanju njegovog kulta u narodu.¹² I pored konstantnog suzbijanja, kult Sv. Martina se održao u tradiciji crnogorskog naroda, najviše kroz hagianime mjesta koja nose naziv po svetitelju. Ono što izdvaja Crnu Goru, kao geografski prostor, je činjenica da se toponimi vezani za Sv. Martina nalaze jednako u kontinentalnom dijelu, kao i na Primorju. Njihova brojnost ukazuje na veliku rasprostranjenost kulta, a prostorno pozicioniranje ovog hagianima, na izuzetan značaj koji je ovaj svetac uživao u narodu. Tako jedan od najpoznatijih lokaliteta iz kasne antike na tlu Crne Gore nosi naziv Martinička gradina, a neki od najstarijih hrišćanskih lokaliteta vezani su za ovog sveca.¹³ Ovolika rasprostranjenost kulta Sv. Martina ukazuje na veliku tradiciju njegovog slavljenja u Crnoj Gori, ali i na potrebu da se ovoj temi posveti jedno ozbiljno istraživanje i ona zauzme u našoj nauci mjesto koje joj s pravom pripada.

Rođen u Panoniji, 316. godine, koja je tada bila granična provincija Rimskog Carstva prema varvarskom svijetu sa one strane Dunava, pa samim tim i sjedište više legija, u vojničkoj porodici, Martin je bio predodređen za vojničku karijeru. Njegov otac bio je legionar koji se tokom karijere probio do čina tribuna.¹⁴ Vojna služba će ga odvesti u grad Ticinum u Italiji, gdje će Martin i odrasti, pripremajući se da nastavi očevim stopama. Već u ranoj mladosti, otpočet će svoju vojničku karijeru u imperijalnoj gardi, za vrijeme vladavine cara Julijana Apostate. No, prema žitiju, od početka Martin će biti okrenut prema Bogu i hrišćanskoj vjeri, mada je u tome nailazio na odlučan otpor roditelja. Nakon tri godine službovanja, kao legionar, odlučuje da se krsti i pređe u monahe. Novo zanimanje odnijeće ga u tadašnju provinciju Galiju, u grad Tur, gdje će se uzdići do položaja episkopa i na toj katedri ostati sve do svoje smrti.¹⁵ Kao što rekosmo, zbog svoje predanosti i rada na pokršćavanju

zili na toponime vezane za njega, lako su prelazili preko tih činjenica i isticali prvenstvo kulta Stefana Dečanskog. O tome vidjeti npr: Andrija Jovičević i Mihailo Strugar, *Slike iz prošlosti Ceklina*, Zagreb, 1902, gdje autori i ne pokušavaju da makar i naslute porijeklo toponima Mratinje u Čistom polju kod Začira, već ga jednostavno poistovjećuju sa Dečanskim i nastavljaju ideološku matricu veličanja nemanjičke tradicije u Crnoj Gori. Brojni drugi toponimi, o kojima ćemo dalje govoriti u radu, ostali su jednostavno prećutani i zaboravljeni, jer nijesu mogli da se uklape u nametnute okvire.

¹² Brojni su primjeri u rodoslovima mnogih crnogorskih familija gdje jedan od predaka, naročito iz dalje prošlosti nosi ime Martin. Ova tradicija se očuvala i do danas, naročito u Kućima i okolnim katoličkim albanskim plemenima, Hota, Gruda, Malisora, Klimentata. No, ni u drugim krajevima Crne Gore, posebno u Staroj Crnoj Gori, 4 nahije, nije nepoznato ime Martin, a jedno od najpoznatijih crnogorskih bratstava su Martinovići iz Bajica.

¹³ Tako na primjer, u Kućima, lokalitet gdje je utvrđeno postojanje najstarije crkve u Bezjovu, naziva se Mratinje, vidi: P. Lekić, *op. cit.*

¹⁴ S. Sever, *Život Sv. Martina*, *op. cit.*

¹⁵ Isto.

varvara, najviše Franaka, skoro odmah po njegovom upokojenju otpočelo se sa procesom njegove beatifikacije. Ono što treba naglasiti je da upravo od Svetog Martina počinje nova era evangelizacije. Naime, kako su se istorijske okolnosti promijenile, dolazi do novog razvoja u istoriji Crkve. Pojavljuju se ljudi koji su svojim radom i teološkim znanjem zaslužili svetački oreol, a nisu ponijeli slavu mučeništva. Upravo u IV vijeku stasava generacija crkvenih otaca, poput Sv. Aurelija Avgustina, Sv. Ambrozija Milanskog, Sv. Grgura Nazijanskog, Sv. Atanasija Aleksandrijskog, Sv. Jovana Zlatoustog, koji će uzdignuti i učvrstiti teološke temelje hrišćanske nauke i odbraniti je od brojnih jeretičkih nasrtaja. Među njima svoje mjesto ima i Sv. Martin Turski, koji će među prvim biti beatifikovan u istoriji Crkve kao nemučenic.

Crkvene prilike tokom IV stoljeća

Početak IV vijeka donijeće novo razdoblje u istoriji hrišćanske vjere. Nakon tri vijeka proganjanja i života van zakona, hrišćani će političkim odlukama, prvo cara Galerija, 311. g., potom i slavnim Milanskim ediktom, 313. godine, dobiti pravo ravnopravnosti sa drugim religijama u Carstvu. Do tada, hrišćanstvo je smatrano za opasnu sektu, čiji je rad i postojanje bilo zabranjeno zakonom i njeni članovi su bili gonjeni. Prvi progoni su počeli sredinom I vijeka, tačnije 64. godine, kada je car Neron optužio hrišćane za podmetanje požara u Rimu.¹⁶ Od tog momenta, hrišćanstvo je bilo zabranjeno u Rimskom Carstvu, ali direktni progoni sprovedeni su samo od strane nekolicine careva. Ovakva politika Rima dovela je do toga da se Hristova nauka širi u tajnosti, a veliki broj vjernika preuzima na sebe oreol mučeništva. Ipak, stavljanje van zakona i proganjanje od strane vlasti nije uspjelo da umnogome omete razvoj hrišćanstva, mada će ono biti podijeljeno u nekoliko pravaca i lišeno jedinstvenog središta i centralizovanog vođenja. Još u II vijeku javlja se potreba da se izdvoji i uredi dogmatsko učenje, koje će biti jedinstveno za svu hrišćansku ekumenu, a da se druga, najprije gnostička učenja osude kao jeretička. Na tome je radio, sve do svoje mučeničke smrti, Sv. Irinej Lionski, čije će djelo *Contra paganos* biti jedan do postulata hrišćanske vjere. U III stoljeću naše ere dolazi do kulminacije procesuiranja hrišćana, kako vojska preuzima kontrolu nad Carstvom. Obnavljanje progona počinje pod carem Septimijem Severom (193–211), da bi se nastavile pod Decijem (249–251), zatim carem Valerijem, koji naređuje konfiskaciju dobara Crkve, pa sve do Dioklecijana (284–305),

¹⁶ O ovom katastrofalnom događaju rimske istorije, koji je progutao više od trećine Rima, u istoriji se vodi debata. Preovlađujuće je mišljenje, pod snažnim uticajem crkvenih historičara, da je sam Neron krivac velikog požara, ali postoje i mišljenja da hrišćani nijesu bez razloga uzeti kao krivci.

kada se Crkva bude našla pred uništenjem.¹⁷ U tim teškim vremenima, slavom mučeništva su ogrnuti mnogi episkopi i drugi vjernici širom Carstva. Tako će biti i širom Ilirika, gdje će puno ljudi stradati zbog odbijanja da se povinuju zakonima i ostave Hristovu vjeru.¹⁸ Ali jedina provincija koja neće dati, tokom cijela tri vijeka ilegalnosti hrišćanstva, ni jedno mučeničko ime je Prevalitana. Ovaj neobičan kuriozitet prošao je skoro nezapažen u našoj istoriji, a nekima je poslužio i kao dokaz da na njenoj teritoriji nije ni bilo Hristovih sljedbenika. Takav stav na najbolji način su opovrgli arheološki nalazi na tlu Crne Gore, od kojih smo neke i spominjali gore, koji su nedvosmisleno utvrdili postojanje hrišćana na ovom prostoru. Kako i zašto se ne pojavljuju mučenici u Prevalitani, a ima ih u svim drugim provincijama Carstva, još uvijek nije riješeno pitanje u nauci, ali pretpostavka je da su složene političke prilike u Prevalisu, između rimskih vlasti, kolonista i domicilnih ilirskih plemena doprinijele tome da se odluke o progonu ne sprovode, čak i u vremenu najstrožijih carskih naredbi.¹⁹

Uviđajući činjenicu da progoni ne daju rezultata i da politički samo slabe Carstvo, početkom IV vijeka dolazi do promjene politike. Konstantin I i Likinije izdaju Edikt o toleranciji u Milanaumu 313. godine, čime se stavlja tačka na progone i legalizuje postojanje Crkve. Ubrzo, niče nova crkvena organizacija i grade se nove bogomolje. Istovremeno, tokom cijelog IV vijeka, ruše se hramovi, kipovi i oltari paganskih bogova, kako bi se označila pobjeda Hrista.²⁰ Tek na zauzimanje i oštru kritiku crkvenih otaca, zaustavljeno je demoliranje drevnih svetih mjesta da bi se sačuvala umjetnička blaga antike. Odavno čuvena rimska tolerancija prema svim kultovima i religijama iščezla je, a vjerski fanatizam i brojni sukobi sa drugačijim učenjima i mišljenjima pripremiće solidnu osnovu za sve ono što nas čeka tokom srednjeg vijeka. Oskoljena Crkva preduzela je brojne mjere na suzbijanju paganizma, ali i drugih religija Pisma i brojnih sporednih hrišćanskih učenja. Ovakvo stanje bilo je ozvaničeno uvođenjem novih legislativnih propisa u prvoj polovini V stoljeća, *Kodeksa Teodosija II*, 438. godine.²¹ Šesta knjiga novoproklamovanog Kodek-

¹⁷ Postoji brojna literatura koja se bavi istorijom Crkve u prva tri vijeka, koju bi na ovom mjestu bilo nemoguće pobrojiti.

¹⁸ Brojni su primjeri mučeništva na Iliriku, naročito u doba Dioklecijanovih progona. O tome pogledati Žak Zeler, *Počeci hrišćanstva na Balkanu*, Podgorica, 2005; Njihova imena su sačuvana u mnogim martirolozima, kako rimske i grčke crkve, tako i u antiohijskoj, jerusalimskoj i aleksandrijskoj crkvi. Za neke od njih su se do danas sačuvala i žitija ili Muke (Passio), poput Julija Veterana, episkopa Irineja Sirmijskog, Sremskih sedam mučenika, itd.

¹⁹ O ovoj temi pogledati V. Vukotić, „Litteratura Praevalitana“, *Glasnik Narodnog muzeja*, br. 12, Cetinje, 2019.

²⁰ P. Braun, *op. cit.*

²¹ Isto, str. 103

sa nazivala se *O religiji* i propisivala je minimum tolerancije prema judaizmu i nimalo prema paganstvu. Dotadašnja praksa crkvenih otaca, da debatuju sa protivnicima vjere, zamijenjena je silom i proganjanjem neistomišljenika.

Ono što je obilježilo crkvenu istoriju u IV vijeku je svakako borba protiv jeresi, najviše arijanstva. Sukob je počeo na Prvom vaseljenskom saboru u Nikeji, gdje je osuđeno učenje o Hristovoj prirodi, aleksandrijskog propovjednika Arija i njegovih pristalica. Odlukama Sabora, Arije biva prognan u Sirmijum na Dunavu, što će učiniti Ilirik žarištem borbe sa arijanskom jeresi. Ubrzo, Arijeve pristalice, pošto je njemu dozvoljeno da se vrati u Aleksandriju, stvaraju velike centre svog učenja u gradovima poput Sirmijuma, Singidunuma, Viminacijuma i drugih. Na ruku im je išla i naklonost nasljednika Konstantina Velikog na carskom prijestolju u Carigradu. Tome je doprinijelo i djelovanje episkopa grada Cezeraeje Euzebija, koji je bio jedna od najutjecajnijih ličnosti na carskom dvoru, još za života Konstantina.²² Carevi koji su bili naklonjeni arijanstvu, smjenjivali su se, sa izuzetkom vladavine Julijana Apostate, koji je pokušao da obnovi staru rimsku pagansku vjeru, tokom druge polovine IV vijeka. Tek nakon teškog poraza cara Valensa, od Vizigota 378. godine, stvari počinju da se mijenjaju u Carstvu.²³ Novi car Teodosije Veliki snažno će stati na stranu pravovjerja, kao kontrast opasnim varvarima koji su arijanci. Time je sukob između Gota i drugih varvarskih plemena, koja su upadala u Carstvo, dobio novu dimenziju. Još od progonstva Arija u Sirmijum, novo jeretičko učenje svojom misionarskom aktivnošću otvara granice Rimskog Carstva u Panoniji za brojna varvarska plemena koja žive sa one strane Dunava. Na taj način Hristova nauka u svom arijanskom obliku širi se i na njih, što omogućava da se bolje povežu sa Carstvom. Odjednom, ne postoje više dva razdvojena svijeta, rimski, civilizovani i varvarski,²⁴ već ih spajaju

²² Inače, Euzebije iz Cezareje je pisac jedne od prvih istorija hrišćanstva, koja je i danas među najvažnijim izvorima za ovaj period, kako Crkve, tako i Rimskog Carstva, a uz to napisao je i biografiju cara Konstantina Velikog.

²³ Korupcija i samovolja rimskih službenika, kojima je bila povjerena dužnost ispunjavanja obaveza prema Gotima, nagnale su Vizigote da podignu ustanak 377. godine. U svom pohodu opustošili su Trakiju, Epir, Tesaliju, Ahaju i stigli skoro do pod Konstantinopolj. Kako bi ih zaustavio, car Valens je okupio vojsku od 30.000 ljudi, ali je kod Hadrijanopolisa, 9. avgusta 378. godine, doživio strahovit poraz i sam poginuo u bici; V. Vukotić, „Litteratura Praevalitana“, op. cit., str. 7; pogledati u i: Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb, 1979.

²⁴ U ovom radu uzimamo termin „varvar“ i „varvarski“ kao opšti pojam za sva plemena koja žive van granica Rimskog Carstva u Srednjoj i Sjevernoj Evropi. Svakako da su i oni imali svoju, originalnu i respektabilnu kulturu, koja ih je odlikovala i u mnogim segmentima nijesu zaostajali za „civilizovanim“ Rimom. Nažalost, dosadašnja istorija vrlo malo je poklanjala pažnje izučavanju te kulture, koja je jednako oblikovala modernu Evropu kao i grčko-rimska kultura.

nove veze i bratstvo u Hristu. Kako i pridošla plemena ispovijedaju istu vjeru kao i rimski carevi, jednako ulaze u političku sferu interesa carskih vlasti. Dok carski dvor podržava arijanstvo, oni su istovjerni saveznici, pa samim tim i u okviru pravnog sistema Carstva.²⁵ Dolazak cara Teodosija ponovo će promijeniti stanje i podržavanjem kanona usvojenih u Nikeji, carska politika dobija priliku da se vrati na šovinistička stanovišta, „civilizovanih“ i „varvara“. Zid odbojnosti prema plemenima Vizigota i drugih, koji ispovijedaju arijansku jeres, nanovo je podignut što je uvertira za nove sukobe.

Uporedo sa sukobom na političkom i vojnom polju tekla je i teološka bitka za prevlast jednog ili drugog učenja u Carstvu i dušama vjernika. Mada je Arije poražen na Nikejskom saboru, tokom IV vijeka činilo se da će odsudnu pobjedu uzeti arijanstvo pomognuto carskom zaštitom. Teološke rasprave oko Simbola vjere i prave prirode Hrista prožimale su cijelo Carstvo. Široko i prilično demokratsko uređenje Crkve, prema knjigama Novog zavjeta, kao i velika ovlašćenja episkopa, učinili su da se odredbe, mada zvanično obavezujuće, Prvog vaseljenskog sabora ne primjenjuju svuda. Rasprava se nastavila, a najveći umovi teologije toga doba, kako sa jedne, tako i sa druge strane, biće uključeni u nju. U svemu tome Ilirik, kao što smo rekli, postaje središte te borbe na terenu. Prevaga između pravovjerja i arijanstva odlučuje se preko dominacije nad jednom od centralnih regija Rimskog Carstva. Ta borba će kulminirati sazivanjem Sabora u Serdici²⁶ 342. godine. Samo iz razloga što se dvije strane nijesu fizički srele, pravovjerna je ostala u Serdici, a arijanska u jednom mjestu pored, ovaj sabor nije proglašen za vaseljenski. No, prema odlukama koje su usvojene na njemu, bar za ortodoksnu stranu, ovaj ilirički sabor ima težinu vaseljenskih. Nekoliko dogmi koje su usvojene na saboru ostaće do danas važeće u svim crkvama.²⁷ Odluke sabora u vidu pisma poslate su svim crkvama u svijetu. Ipak, sabor nije ispunio želje cara Konstansa i donio ekumenski mir zajednici hrišćana, već se samo produbio jaz između pravoslavnih i jeretika. Pokušaj samih crkvenih velikodostojnika da riješe probleme koje su proganjale i sijale razdor u crkvi propao je zbog nepopustljivosti stavova obje strane. Ni carska vlast nije mogla mnogo da učini po tom pitanju. Tako će se

²⁵ Kako u Rimskom Carstvu civilno i vjersko nijesu razdvojeni, tj. nema sekularizacije sistema, za svakog ko prihvata hrišćanstvo važe jednaka prava (*sui iuris*) kao za sve druge građane, a ne više *ius alienigenae*.

²⁶ Današnja Sofija, glavni grad Bugarske.

²⁷ Na saboru u Serdici ponovo je od strane pravoslavnih duhovnih zvaničnika usvojen simbol vjere iz Nikeje, postignut je dogovor o datumu Vaskrsa između rimske i aleksandrijske crkve, zabranjeno je postavljanje episkopa u selima i malim mjestima, potvrđena je nevinnost Svetog Atanasija Aleksandrijskog. Članovi odluka sabora koji se odnose na arbitražu rimskog pape u slučaju sporova između episkopija, od strane nauke su tretirani kao falsifikat koji je nastao sredinom V vijeka.

ista pitanja ponovo rješavati na Drugom vaseljenskom saboru u Carigadu, koji će organizovati car Teodosije Veliki 381. godine. Jedan od učesnika sabora u Sardici bio je i dukljanski episkop Basos, koji se pridružio stranci pravoslav-nih, na čijem čelu je stajao stari episkop Osijus iz Kordove.²⁸

Kako ni Sabor u Serdici nije donio rješenje dogmatskog sukoba, već samo zaoštrio i dodatno ušančio suprotstavljene strane, borba se nastavila jed-nakom žestinom. Uslijedilo je još par manjih sabora u Panoniji i Italiji, na ko-jima su se uglavnom okupljale samo pristalice jedne strane.²⁹ Teološki sukob uvlačio je u sebe sve umove tog doba, a jednako je uticao na crkvene i svje-tovne prilike. Kad se tome doda i početak jednog istorijskog procesa, koji se u nauci danas naziva „Velika seoba naroda“, penetracija varvarskih plemena na teritorije Carstva i njihovo trajno naseljavanje, zaista nije čudo što su mnogi u tim događajima vidjeli ostvarenje najavljenih zapisa iz Otkrovenja Sv. Jovana. Jedan od njih biće episkop dalmatinskog grada Salone, Hesijus, koji se zbog toga obraća Sv. Avgustinu Hiponskom.³⁰ Kulminacija događaja u IV vijeku nastaje pogibijom cara Valensa u Bici kod Hadrijanopolja. Svjetovne vlasti ponovo su morale da uzmu u svoje ruke rješavanje teoloških problema, pa novi car Teodosije saziva Drugi vaseljenski sabor, 381. godine, u Carigradu. Arijanstvo je i ovog puta osuđeno, potvrđen je Simbol vjere iz Nikeje i učvr-šćena ortodoksna politička orijentacija Carstva. To je dovelo do novih podjela na ortodoksnu latinsku većinu i arijansku jeres koju ispovijedaju uglavnom varvari, što će obilježiti carsku politiku u narednom periodu. Preovladavanje nanovo probuđenog šovinizma, na istoku Carstva donekle je umirilo prilike, ali će zato u Iliriku natjerati carske vlasti da jedva umirene Vizigote pošalju na zapad ka Italiji. Time će se ubrzati širenje arijanstva na zapadu Carstva, koje će sada pronositi vizigotski i drugi varvarski naseljenici. Papstvo u Rimu osta-je nemoćno, lišeno vojničke carske sile da utiče na navedene događaje. Sam papa Liberije biva uvučen, najvjerovatnije krivim tumačenjem odluka, među pristalice arijanstva i potpisuje njihovu dogmu.³¹ Čini se da je uspjeh arijanske jeresi na zapadu zagaranтовan, mada protiv njega djeluju odlučno crkveni oci poput Atanasija Aleksandrijskog i Ambrozija iz Milana. Novi preokret stvari nastaje kada na samrti, 395. godine, car Teodosije izvrši podjelu Rimskog Carstva na istočni i zapadni dio, između dvojice svojih sinova, Arkadija i Ho-

²⁸ V. Vukotić, *op. cit.*, str. 14.

²⁹ Više o ovim saborima pogledati u Žak Zeler, *Počeci hrišćanstva na Balkanu*, *op. cit.*

³⁰ Pisma episkopa Hesijusa nijesu sačuvana, ali jesu odgovori Sv. Avgustina, u kojima on tješi svog brata u Hristu i odbacuje misao o smaku svijeta. Ipak, traži mu da mu pošalje rezultate do kojih je došao, jer ostavlja mogućnost da je moguće analizom svetih tekstova predvidjeti „drugi Hristov dolazak“. Sveti Avgustnin, *Epistole II*, pismo 197, 198 i 199, <https://books.google.me/>

³¹ Žak Zeler, *op. cit.*

norija. Na zapadu carska prijestonica postaje Milano, što omogućava episkopu Ambroziju da ima jači upliv na carsku politiku. Na istoku, novi patrijarh Carigrada, Sv. Jovan Zlatousti dobija priliku da vodi samostalnu vjersku politiku i uređuje odnose sa varvarskim svijetom.³²

Životno djelo Sv. Martina

Dok je Ilirik polako postajao centar sukoba tek oformljene Crkve oko dogme, svoj životni put je započinjao Sveti Martin. U početku krenuo je stopama svog oca i postao vojnik. Međutim, prema pisanju Severa, sve više ga je vukla želja za vjerskim životom. Već sa 20 godina, nakon što je podijelio svoj ogrtač sa nekim prosjakom,³³ javlja mu se Hrist, ali će proći još dvije godine prije nego što prihvati baptizaciju. Ubrzo njegova vjera dovodi ga u sukob sa vojnim vlastima, kojima je na čelu budući car Julijan Apostata, koji progoni hrišćane. Veliki vojni uspjesi na Rajni protiv germanskih plemena preporučili su Julijana za carski prijesto, a odbijanje Martina da se bori, sigurno da je dovelo do rušenja discipline u vojsci. U ovoj epizodi iz života Sv. Martina možemo prepoznati koliko su, u drugoj polovini IV vijeka, bili promijenjeni odnosi na granicama Carstva. Rimski general, koji pokušava spasiti i ponovo uspostaviti staru veličinu paganskoj vjeri, ratuje protiv varvarskih plemena kod kojih je, skoro zasigurno, već prodrlo hrišćanstvo. Proklamovani hrišćanski pacifizam, pomiješan sa osjećajem da se napada na jednovjerne narode, dovodi u duševni sukob, kako Martina, tako i mnoge druge njegove savremenike. Zbog toga Sv. Martin biva osuđen i primoran da napusti vojnu službu.³⁴

Odlučivši da se posveti vjeri i napusti mirski svijet, Sv. Martin odlazi kod episkopa Hilarija iz Piktave, grada u Galiji, koji je tu osnovao malu monašku zajednicu. Episkop Hilarije vrlo brzo Martinu nudi čin đakona, ali ovaj to odbija riječima da nije dostojan te pozicije. Ipak, prihvata da postane egzorcista, a onda u snu dobija zapovijest da se vrati kod roditelja u domovinu. Na ovaj način pisac žitija Sv. Martina pokušava da nam saopšti da su prilike u teološkom životu Carstva postale problematične i da je potrebna svaka pomoć kako bi se odbranila ortodoksija. Zaista, ovaj težak zadatak pašće na pleća nove generacije crkvenih lidera, koja se polako pomaljala na braniku vjere. Ovi mladi ljudi, među kojima i Martin iz Tura, izniće u narednim decenijama teret borbe sa arijanstvom. Na svom putu kući Sv. Martin čini čuda i preobraća svojim propovijedima bezbožne razbojнике Hristovoj vjeri, a onda

³² V. Vukotić, *op. cit.*

³³ To je jedna od najpoznatijih poučnih priča vezanih za Sv. Martina i poslužiće kao opravdanje za njegovu kanonizaciju.

³⁴ S. Sever, *op. cit.*

i rođenu majku preobraća na hrišćanstvo.³⁵ Takođe, položaj egzorciste u ranom hrišćanstvu bio je prilično ugledan. Vjerovalo se da je Hrist već uspio da pobijedi Sotonu i njegove demone, svojim silaskom u Had,³⁶ pa su sveštenici mogli istjerivati ih i iz svjetovnog života. Sami čin egzorcizma nije bio samo čin religijske drame, već i način liječenja i pouka svim ostalim vjernicima. Na taj način, sveštenstvo je učvršćivalo svoju ulogu među stanovništvom, ne samo hrišćanskom zajednicom, postižući u ritualnom i praktičnom dejstvu vjere prevagu nad paganskim. Tako se postizalo učvršćenje vjere kod već krštenih i privlačili novi vjernici.³⁷

Došavši u Italiju, Sv. Martin se suočava sa arijanskim sveštenstvom, koje je neprijateljski raspoloženo prema njemu. Ovi događaji padaju u vrijeme održavanja Sabora u Serdici, gdje su dvije strane još više zaoštrile svoje stavove. Podržani od strane carskih vlasti, arijanski sveštenici osjećaju se nadmoćno i sve rade kako bi dodatno istisnuli pravovjerne. Veličina ovog sukoba je bila tolika da je i pisac žitija Sv. Martina bio prinuđen da ga pomene u svom djelu, dodajući opasku da se jeres proširila po cijelom svijetu. Takođe, kao žarište i najveće uporište arijanstva Sever označava Ilirik, zbog djelovanja najvećih imena ovog učenja, Valensa iz Sirmijuma i Ursacija iz Singidunuma. Ipak, ni u Italiji situacija nije bila mnogo bolja. Sever nas izvještava da se Sv. Martin suočio sa tamošnjim prevrtljivim sveštenstvom, koje ga je proganjalo zbog njegovog ispovijedanja ortodoksije. Iz ove informacije može da se nasluti stanje stvari na Apeninskom poluostrvu i vladajuće vjerske prilike. Kako je sredina IV vijeka bila period najvećeg uspona arijanstva, sveštenstvo Italije, do tada pod kontrolom rimskog pape, počinje da se koleba. Teškom mukom osvojena naklonost vlasti, još uvijek živa sjećanja na period progona i mučeništva, primorala je brojne sveštenike da se prilagode dominirajućem stavu proklamovanog od strane carskog dvora, iako se radilo o jeresi. Oholost i bahatost arijanskog sveštenstva u tom periodu vidi se i u ponašanju Auksencija, koji se, po pisanju Severa, bio okomio na Sv. Martina. Novi vjerski autoriteti

³⁵ Ovdje se vidi jedna specifična epizoda, koja nije jedinstveni primjer u hagiografiji tog doba, a to je odnos sveca prema majci. Svetac obraća majku na hrišćanstvo, a kod nekih drugih svetitelja, poput Sv. Avgustina, majka hrišćanka nagovara sina da se preobrazi. Zanimljivo bi bilo ispitati koliko ovo ima veze sa odnosom cara Konstantina i njegove majke Jelene.

³⁶ Mada je to naknadna inetrpretacija i o tome nema pomena u Jevanđeljima. U III i IV vijeku počinju da se diferenciraju redovi unutar crkve, tako da u viši spadaju episkopi, sveštenici i đakoni, a u niže ostijariji, egzorcisti, čitači, akoliti i subdakoni. Ostijariji ili vratari su se brinuli o crkvama, egzorcisti su polagali ruke na katekumene i bolesne, čitači su u crkvama obavljali službu čitača, katkada i pjevača, akoliti su pomagali đakonima i subđakonima, a subđakoni đakonima. Josip Dukić, „Klerici u Saloni“, *Tusculum*, vol. 4, Zagreb, 2011.

³⁷ E. Ferguson, *Demonology of the Early Christian World*, Njujork, 1984; Isti, *Encyclopedia of Early Christianity*; P. Braun, *op. cit.*

uspjeli su da osude Martina i protjeraju ga zbog njegovih nepokolebljivih stavova o ortodoksiji, pa se morao skloniti na ostrvo Galinarija.³⁸ Ipak, uskoro Sv. Martin se oslobađa progonstva i dolazi u Rim za Hilarijem, koji je takođe, bio prognan iz svog manastira. No, ubrzo mu stiže poziv da se prihvati dužnosti episkopa Tura u Galiji. I pored protivljenja nekih episkopa, zbog njegove mladosti, da mu se povjeri ovakva velika funkcija, Martin uspijeva da postane episkop. Jedna od prvih stvari koje je učinio po preuzimanju katedre bila je osnivanje manastira na obalama Loare.³⁹ Ovim potezom Sv. Martin pokušava da utre novi put u razvoju Hristove nauke u Galiji. U manastiru će se okupiti samo predstavnici još uvijek moćnih latinskih magnata iz okoline Tura, koji će započeti novu stranicu propovijedanja vjere. Izmijenjene istorijske okolnosti, priznavanje hrišćanstva kao službene vjere, borba sa jeresi, ali i sve nestabilnije političke okolnosti, natjeraće poglavare Crkve da promijene način djelovanja. Završetak ere progona i slave mučeništva označio je potrebu da se pastva spoji i ujedini na jedan novi način. Osnovni uzor za dalji napredak vjere, nova generacija crkvenih časnika i episkopa vidjela je u monaškim zajednicama u Egiptu.⁴⁰ Osvajanjem slobode ispovijedanja i ravnopravnog statusa u Carstvu, hrišćanstvo je dobilo zadatak da ponovo uredi svoju zajednicu, najprije na socijalnom planu. Monaški život postaje privilegija najviših slojeva društva, koji se rado odriču iskušenja ovog svijeta, ali ne zbog tihovanja, nego nadajući se višim crkvenim pozicijama. Episkopsko dostojanstvo donosi takoreći nezvaničnu titulu predvodnika jedne zajednice i uopšte visoki rang u okviru cijelog Carstva. U okolnostima opšte nesigurnosti, političke nestabilnosti i loših veza između provincija, opada stepen povezanosti unutar rimske države, što podiže značaj lokalne zajednice. Sporovi i problemi u jednom dijelu Carstva ne moraju se doticati drugih provincija. U Africi se Sv. Avgustin sukobljava sa manihejcima i donatistima, ali to ne pogađa ostale provincije. Lokalni sabori odlučuju o prihvatanju i promjeni neke dogme, bez uticaja velikih crkvenih centara. Vaseljenski sabori su jedina šansa da se rasprave pitanja vjere i čije su odluke važeće za svu hrišćansku ekumenu. Zato je od velike važnosti kada pisac tog doba, kao Sever, iskaže konstataciju da je arijanska jeres u tom trenutku preplavila cijeli svijet. To znači da se u skoro svakoj provinciji Carstva vodila bitka sa Arijevim učenjem. Centar te borbe biće Ilirik, a svi veliki oci Crkve tog doba doprinijele njenom okončanju. Stoga je uloga episkopa bila da uspješno odbrani svoju pastvu od svih opasnosti koje joj prijete. Sa tim, on

³⁸ S. Sever, *op. cit.*

³⁹ Isto.

⁴⁰ Postoji priča da su u novom manastiru Sv. Martina, na obali Loare, monasi nosili odijela od kamilje dlake uvezene iz Egipta. U njegovom životu se kaže da su većina od osamdeset učenika bili tako obučeni. S. Sever, *op. cit.* P. Braun, *op. cit.*

preuzima i vjersku i političku funkciju, jer često biva organ rješavanja spora u zajednici. Tokom IV vijeka, u Rimskom Carstvu hrišćana je još uvijek prilično mali broj, možda ni 10% ukupnog stanovništva, iako se ta cifra stalno uvećavala. Zadatak koji se stavljao pred jednog episkopa bio je da učvrsti pasteru, ohrabri i privuče nove vjernike i bude zastupnik njihov pred zakonom.⁴¹ Vremena koja su nailazila bivala su sve teža i od novih predvodnika Crkve očekivalo se da istupe i predvode zajednicu. Na taj način se dobio prostor da se članovi rimske aristokratije, vlasnici latifundija i gradskog noblesa kroz crkvene funkcije iskažu kao predvodnici i zadrže ustaljeni socijalni poredak. Oslabljena rimska država, sa čestim promjenama na prijestolju, nije uspijevala da dopre do svih provincija, pa se koncentrisala na rješavanje najhitnijih i najkrupnijih problema. Relativno mirne oblasti Carstva bile su prepuštene same sebi, da organizuju lokalnu upravu. Zato je darovitost i ambicija jednog episkopa mogla da odredi sudbinu jedne provincije za dugo vremena. Ovim zadacima posvetio se i sam Sv. Martin kao episkop Tura. Nastavljajući sa započetim još kad je bio egzorcista, on u široj gradskoj okolini ruši paganske hramove i oltare.⁴² Njegova posvećenost učvršćivanju hrišćanstva doprinosi stvaranju jakog uporišta od Tura i novog manastira. To je bio podsjetnik da je rimska vlast još uvijek prisutna, jer se preko Crkve prenosi i državni legitimitet. Episkopi dobijaju ulogu upravitelja i sudija odgovornih za sprovođenje zakona. Zbog neizdiferenciranosti između sekularne i vjerske politike i uprave ovako nešto je moguće sprovesti. Stoga, još veću važnost dobija pitanje kojoj se struji ispovijedanja lokalni episkop priklanja. Prateći politiku carskog dvora i učenje koje se tamo preferira, obezbjeđivala se podrška vlasti, privilegije episkopu, ali i zaštita carskih trupa. Stapanje iščezavajuće rimske teritorijalne podjele iz doba poznog Carstva i crkvene organizacije najbolje označava političke domete i aspiracije novog sveštenstva. Gradske opštine ili civitas postaju episkopska središta, a provincije – mitropolije.⁴³ No, česta kolebanja i promjene na dvoru, teškoće da se blagovremeno prate sva politička zbivanja, često su dovodila do toga da je svaki izbor pristajanja uz neku partiju ravan lutriji. Zato su se mnogi odlučivali na fleksibilniju politiku, kako bi mogli da se prilagode i jednoj i drugoj strani. Ali praksa je pokazala da se takvi slučajevi loše svrše po njihove preduzimaocce, sa dalekosežnim posljedicama za cijelu provinciju ili grad. Čvrsto držanje stava i insistiranje na pravilima vjere utvrđenim u Nikeji, Sv. Martinu donosi jedinstveni položaj u zapadnim djelovima Carstva.

⁴¹ P. Braun, *op. cit.*

⁴² S. Sever, *op. cit.*

⁴³ Grupa autora, *Istorija Francuske*, tom I, Beograd, 1961, str. 42. Galija će imati od III vijeka ukupno 17 provincija, a one će se zadržati kroz crkvenu hijerarhiju sve do XVIII vijeka i Revolucije.

Tokom svog boravka na episkopskoj stolici Tura, neumornim propovijedanjem, čak i van granica grada, širom današnje centralne Francuske, Sv. Martin je uporno privlačio nove preobraćenike u hrišćanstvo i ukorijenjivao Hristovu vjeru među gradskim i seoskim stanovništvom.⁴⁴ Tada napravljen njegov izbor uticao je na određenje, kako u vjerskom, tako i u političkom smislu, cijele regije koje će u VI vijeku dovesti do značajnih konsekvenci po istoriju Evrope. Skoro vijek i po kasnije, upravo u Turu, franački vođa Klodovek, primiće hrišćansvo. Zbog jake tradicije i kulta Sv. Martina odlučio se za katolicizam umjesto arijanskog učenja, što će imati ogromne posljedice po istoriju Starog kontinenta.⁴⁵ Na ovaj način, Sv. Martin postaje jedan od najuglednijih svetitelja Zapadne Evrope.

Stvaranje kulta Sv. Martina i njegovo širenje

Preovlađujuće mišljenje u dosadašnjoj nauci o kultu Svetog Martina je, svakako, da se radi o zaštitniku Francuske, zatim vojnika, vinara i vinopija, čije utemeljenje treba tražiti isključivo na prostorima nekadašnje franačke države. Sva istraživanja o pojavi njegovog kulta posmatrana su kao uticaj karolinške Franačke na neku teritoriju. Tek od nedavno, u istoriografskim spisima pojavila su se i drugačija mišljenja, koja drugačije gledaju na stvaranje kulta Sv. Martina, makar na našim prostorima.⁴⁶ Ove nove i smjele hipoteze o širenju ovog kulta su ostale i dalje ograničene na teritorije Donje Dalmacije, Liburnije i Panonije, nikada ne izlazeći iz teritorijalnog domena kojeg zauzima Katolička crkva. Kao da se činilo nepojmljivo da se jedan, tako istaknuti svetac Zapada, slavi i na Istoku.

Od kraja IV vijeka, tačnije 397. godine, kada umire Sv. Martin, počinje da se gradi njegov kult. U početnoj fazi nastanka, svakako da se radi o lokalnom širenju koje se pronosi od strane monaha iz manastira koji je sam Martin izgradio na obalama Loare. Tako nastaje i njegovo, već spominjano, žitije iz pera jednog od učenika, Sulpicija Severa. Nestabilne političke prilike toga doba, slaba carska vlast i početak istorijskog procesa koji će od nauke biti nazvan Velika seoba naroda, učinili su da dolazi do sve većeg zbijanja hrišćanskih zajednica oko svetaca zaštitnika. Kao što smo već vidjeli, Sv. Martin je svojim radom i te kako doprinio učvršćivanju ortodoksije u Galiji, naročito hrišćanske zajednice u Turu, što će poslužiti kao osnova na kojoj će lokalno stanovništvo uspjeti da prebrodi dalja iskušenja. Okupljeni oko

⁴⁴ Isto, str. 47.

⁴⁵ Miroslav Brandt, *Srednjovjekovo doba povijesnog razvitka*, tom I, Zagreb, 1979.

⁴⁶ Jedan od tih radova je i T. Vedriš, „Frankish or Byzantin saint? The origins of the cult of saint Martin in Dalmatia“.

njegovih moštiju, sa živom uspomenom na njegovo djelo, galo-rimski žitelji središnje Galije oduprijeće se naletima arijanskih varvara. Iako nije postradao za Hrista, kao mučenici u prethodna tri stoljeća, Sv. Martin biće vjesnik novog doba i nove „vrste“ svetitelja, kojima je prevashodni zadatak odbrana uspostavljene dogme na Vaseljenskim saborima i otpor jeresi. Njegovo djelo i slava njegovog imena doprinijeli su da vjernici njegove episkopije sačuvaju svoju katoličku vjeru u narednih vijek i po i budu svetionik pravovjerja daleko na Zapadu u moru arijanstva. Čuvajući uspomenu i kult Sv. Martina, sve do pojave merovinških „dugokosih“ kraljeva, istrajali su u svojoj vjeri, čime su nepovratno promijenili istoriju cijele Evrope.

Kult Sv. Martina nije dugo ostao lokalnog karaktera. Širom Carstva bitka sa arijanskom jeresi bjesnila je punom snagom i svi najveći umovi Crkve bili su uključeni u nju. Isto tako, svako ko je ustrajavao u svom pravovjerju zaslužio je pomen nakon smrti od strane onih koji su nastavljali ovu borbu. Njihova imena bila su oslonac i primjer drugima kako se treba boriti za očuvanje vjere i stvaranje monaške zajednice, koji će nadahnjivati nadolazeće generacije. Severovo žitije Sv. Martina ubrzo će se proćuti širom, sada već dvije polovine nekadašnjeg Rimskog Carstva i postati „klasik“ latinske hagiografije.⁴⁷ Brojni autori, čuvari ortodoksije, poput Paulina iz Nole⁴⁸ i još jednog Martina iz Brage, koji će ponijeti ime upravo po svecu iz Tura, pronijeće novostvoreni kult i uzdignuće ga među proslavljene i najodlučnije branioce vjere. Već u u V stoljeću kult Sv. Martina biće poštovan i u Britaniji. O tome svjedoče najraniji spisi iz čuvenih irskih manastira, ali i djelo nortambrijskog monaha Bede Venerabilisa. Tamo će Sv. Martin biti slavljen kao keltski svetac, zajedno sa Sv. Patrikom i Sv. Kolumbanom.⁴⁹ Sve ovo svjedoči o snazi i ugledu monaške zajednice koju je osnovao Sv. Martin na obalama Loare.

Tokom V vijeka, dok su horde varvara, od Vizigota do Huna, harale Carstvom, latinski svijet i zajedno sa njim pravovjerno hrišćanstvo biva u velikoj defanzivi i povlačenju. Slabašni carevi, počev od dva sina cara Teodosija Velikog, Arkadija i Honorija, sa velikom mukom održavaju kontinuitet rimske državnosti. Posebno veliki udarac za hrišćanski svijet biće pljačkanje Rima 410. godine od strane vizigotskog vođe Alarika.⁵⁰ Strah od novog dolaska

⁴⁷ P. Braun, *op. cit.* str. 114.

⁴⁸ Bivši senator iz Akvitanije i episkop grada Nole na jugu Italije, kome je u mladosti Sv. Martin iscijelio oba oka.

⁴⁹ Ovo potvrđuju i pisma Svetog Kolumbana i njegovo žitije koje je sastavio Džonas iz Bobija (Jonas of Bobbio). Kasnije legende pretvoriće Sv. Martina u ujaka Sv. Patrika, a Ninijana u njegovog učenika. Preuzeto sa: <https://www.medieval.eu/martin-of-tours-in-the-6th-century-from-ascetic-saint-to-local-miracle-worker/>

⁵⁰ O tome pogledati stavove Sv. Avgustina, kome će taj događaj poslužiti kao inspiracija za djelo *O Božijoj državi*.

Hristovog i apokalipse počeo je da preovlađuje među Rimljanima. U svemu tome, jedini spas vidjeli su u molitvama i poštovanju kulta svetaca zaštitnika. Podmićivanje i odvrćanje Atila od Rima, od strane pape Lava, prenosilo se kao čudo izvedeno od Sv. Petra i Pavla. No, u takvim vremenima skoro da je svaki dan i na svakom mjestu bilo potrebno po jedno takvo čudo, naročito u zapadnom dijelu Carstva. Konačno, car dozvoljava, radi održanja mira, Vizigotima da se nasele u južnoj Galiji, Provansi i Akvitaniji, što arijansku jeres dovodi na prag episkopije Sv. Martina. Novi doseljenici tražice trećinu od svih posjeda za sebe i oduzeće galo-rimskom stanovništvu pravo nošenja oružja. Time će snaga njegovog kulta doći na velika iskušenja. Najezdom Huna sa sjeveroistoka, Galija će postati veliko ratno poprište, uz Italiju i Ilirik. Ipak, rimske katoličke zajednice i manastiri, možda i uz pomoć svetaca, uspjeće da prežive burna vremena. U narednim decenijama, druge polovine V stoljeća, polako će početi da se uspostavlja suživot sa pridošlim varvarima. Međutim, i dalje će postojati izrazita distinkcija između pravovjernog romanskog stanovništva i arijanskih došljaka. Kult Sv. Martina u tome će imati važnu ulogu jer će zaustaviti dalji prodor arijanstva ka zapadu i sjeveru Evrope.

Političke i vjerske prilike na Iliriku od IV do VI vijeka⁵¹

Početkom IV vijeka Ilirik je doživljavao svoj zenit, kao spona između Istočnog i Zapadnog dijela Rimskog Carstva. Niz rimskih careva koji su bili porijeklom sa ovog prostora podigli su značaj cijele provincije. Dioklecijan je napravio sebi palatu blizu Salone u Dalmaciji,⁵² a Sirmijum postaje carska prijestonica. U sklopu Dioklecijanovih reformi, 297. godine, izdvaja se na tlu današnje Crne Gore provincija Prevalitana kao dio dijaceze Ilirik Orientale. Novoosnovana provincija bila je pod upravom prezesa, civilnog upravitelja sa administrativnim i sudskim ovlaštenjima.⁵³ Pobjede Konstantina Velikog nad Gotima osiguravaju granicu na Dunavu i garantuju nastavak uspostavljenog pax romana. Više od dva stoljeća mira omogućiće neprestani razvitak Ilirika u svim oblastima života. Središnji položaj u Carstvu i saobraćajna povezanost doprinijeće stvaranju kosmopolitskih gradova na Iliriku, o čemu svjedoče brojni arheološki nalazi. Razvijena rudarska aktivnost i poljoprivreda oslonjena na velike latifundije stvorice prosperitet ovih zajednica.

⁵¹ Ovo je preširoka tema koja iziskuje poseban rad, ali pokušaćemo da ih predstavimo u najkraćem, za potrebe ovog rada.

⁵² Od koje će izrasti od ranog srednjeg vijeka današnji grad Split.

⁵³ Grupa autora, *Istorija Crne Gore*, op. cit. Izgleda da vojnih vlasti nije bilo na teritoriji Prevalitane sve do podjele Carstva.

Kosmopolitizam stanovništva Ilirika i nadaleko čuvena rimska trpeljivost prema svim stranim religijama oblikovaće vjersku istoriju ovog prostora u doba pozne antike. Čak i hrišćanstvo koje je bilo službeno progonjeno od strane države našlo je svoje utočište na Iliriku.⁵⁴ Kako smo već istakli gore, Prevalitana kao provincija je možda najbolji primjer toga, jer nije zabilježeno nijedno ime mučenika koji su postradali za vjeru u njoj i pored toga što znamo da je bio jak, posebno u Duklji, kult careva. Od Vaseljenskog sabora u Nikeji 325. godine, stvari na Iliriku počinju da se mijenjaju. Arijska jeres dobiće svoje najsnažnije uporište u gradovima poput Sirmijuma i Singidunuma i otvoriće panonsku granicu za nalete varvarskih plemena. U narednih pola vijeka Ilirik će biti poprište velike bitke između ordoksije i arijanizma, koja će odlučivati sudbinu cijelog Carstva. Upravo iz ovog sukoba nastaju najveća imena patristike, poput Ambrozija iz Milana, Atanasija Aleksandrijskog, Avgustina iz Hipona, Grigorija iz Nise, Jovana Zlatoustog, koji će svojim djelima, pisanim i konkretnim, napraviti hrišćansku dogmu kakvu danas poznajemo. Isto tako, na suprotnoj strani naći će se ilirički episkopi i najveća teološka imena arijske jeresi. Među najvećim crkvenim ocima, koji su se uključili u bitku za suzbijanje jeresi Arija Alekandrinca bio je i Sv. Martin. Još i prije nego je postao episkop, slijedeći učenje Sv. Hilarija, kog su prozvali „malj arijansva“, zbog svoje žestine u odbrani ortodoksije, Martin je otišao u Ilirik, kako bi se svojim misionarskim radom suprotstavio arijanstvu. Ne znamo koliko je njegova misija bila uspješna, ali izgleda da je naišao na jak otpor tamošnjeg sveštenstva.⁵⁵ Mada se u životu Sv. Martina kaže da je u rodnu Sabariju išao samo kako bi ubijedio roditelje da se preobrate na hrišćanstvo, već odavno su stručnjaci posumnjali u to. Uostalom, ukoliko je samo radio na preobraćanju roditelja, i to, vidjeli smo, sa polovičnim uspjehom, kao to da se našao na udaru lokalnog sveštenstva. Njegovo propovijedanje zasmetalo je episkopu Sabarije koji ga je uhapsio, išibao i na kraju protjerao iz grada.⁵⁶ U svakom slučaju morao se vratiti u Italiju, ali i tamo biva progonjen od Auksenacija, arijskog episkopa Milana. Možemo pretpostaviti da su arijanski klerici imali dosta podozrenja u mladog egzorcistu Martina, ne zbog njegove uloge u crkvi, nego zbog njegovog položaja u vojsci i veza sa najvišim oficirskim kadrom u Carstvu.

⁵⁴ Za prilike na Iliriku pogledati: V. Vukotić, „Litteratura Praevalitana“, *op. cit.*, i dalju literaturu koja se tamo navodi.

⁵⁵ Preuzeto sa: <https://www.medieval.eu/life-of-st-martin-of-tours/>, pogledati i u: Ž. Zeler, *Počeci hrišćanstva na Balkanu*, Podgorica, 2005, koji pretpostavlja da su Martina sumnjičili panonski episkopi da je agent Sv. Hilarija.

⁵⁶ Ž. Zeler, *op. cit.*, str. 284.

Iznijeta epizoda sa Sv. Martinom nam potvrđuje koliko su žestoke bile borbe između dva učenja na Iliriku tokom IV vijeka. Ovaj sukob kulminirao je 343. godine kada je sazvan Sabor u Serdici. Iako nije ubrojan u vasiljenske sabore, to je najznačajniji događaj u religijskoj istoriji ovih prostora. Mnogo važnih odluka je donijeto baš na njemu, a papstvo se pozivalo na nekoliko falsifikovanih odluka sa ovog sabora kako bi utvrdilo svoje preimućstvo u hrišćanskoj ekumeni.⁵⁷ Ipak serdički sabor nije uspio u svojoj glavnoj namjeri, da izmiri sukobljene strane i da utvrdi jedinstvenu dogmu. Među pristalicama ortodoksije, koje je predvodio iberijski episkop Osijus, pominje se i episkop Duklje, Basos. Sukob dvije struje se nastavio, ali izgleda da je Prevalitana bila pošteđena tog konflikta zahvaljujući svom episkopu. Jako fragmentarni izvori o našoj istoriji tog perioda upućuju nas na zaključak da se unutrašnji mir provincije nije mnogo mijenjao, jer su lokalne vlasti nastavile da budu lojalne carevima iz Konstantinopolisa. Kao što se uspjelo sačuvati stanovništvo od progona hrišćana vijek ranije, tako se i sada odbranilo od cijepanja u suprotstavljene tabore. Tokom V vijeka Prevalitana je spadala pod jurisdikciju episkopa Soluna, koji je bio i papski vikar. No, u doba pape Celestina I (422–430) i Siksta III (432–440) episkop dukljanski se okreće protiv solunskog vikara i stavlja se na stranu patrijarha iz Konstantinopolisa.⁵⁸

Naravno, najveća prekretnica u našoj istoriji pozne antike je odluka cara Teodosija Velikog da podijeli Carstvo sinovima, 395. godine. Od središta Carstva odjednom smo postali udaljena pogranična oblast, što do današnjeg dana nijesmo u stanju da ispravimo. Ubrzo, otpočeli su upadi varvarskih plemena u Carstvo i njihovo trajnije naseljavanje na tim teritorijama. Istočnojadranska obala jeste bila donekle pošteđena tih udara, ali su vizigotske snage opljačkale i prevalitanske gradove Duklju i Skadar u svom pohodu. No, carska politika u Konstantinopolju iskoristila je proglašenje samozvanca Flavija Magnusa Magnencija za cara i njegov pokušaj obnove stare paganske religije, da angažuje arijanske Vizigote kako bi ugušili pobunu, 393. godine. Oko pola stoljeća kasnije ovuda će proći i Ostrogoti, čija će država dosezati u V i VI vijeku, u zapadne djelove današnje Crne Gore.⁵⁹ U to doba granicu između Vizantije i ostrogotske države činiće odbrambeni zid, koji će mnogo kasnije biti prozvan Međa Vuka Manitoga. Stupanje na vlast, jednog od najvećih careva

⁵⁷ Na Saboru u Serdici, 3, 4. i 5. kanonom određeno je da episkopije Ilirika u svojim sporovima pitaju za mišljenje rimskog papu, ali u narednim vjekovima kurija je to tumačila kao jurisdikciju nad cijelim prostorom Balkana pozivajući se na par falsifikovanih odredbi ovog Sabora.

⁵⁸ Grupa autora, *Istorije Crne Gore*, op. cit. Vidjeti još i *Monumenta Montenegrina*, tom II.

⁵⁹ Smatra se da je jedno od prvobitnih imena Nikšića, Anagastum, u korijenu gotsko po imenu nekog od njihovih vođa.

Vizantije, Justinijana Velikog (527–565) i početak njegove rekonkviste Rimskog Carstva, ponovo su promijenili tok stvari na istočnoj obali Jadrana. Već 535. godine otpočinje rat protiv Ostrogota u Italiji i na Balkanu, a prvi i jedini kopneni pravac napada vodi preko teritorije Crne Gore. Glavne bitke u ovom ratu vodiće se oko Salone i trijumfalni put vojskovođe Velizara kroz Apeninsko poluostrvo.⁶⁰ Jedan od junaka u pokušaju obnove ostrogotske moći i države je Totila, koga kao ličnost pominje i anonimni pisac „Barskog rodoslova“ u nas poznat kao Pop Dukljanin. Skoro čitava regija nekadašnjeg Ilirika ponovo potpada pod vizantijsku vlast i tako će ostati sve do pojave Slovena krajem VI vijeka. Najeзде Avara i Slovena potpuno će prekrojiti mapu Balkana za sva vremena i time će biti stavljena tačka na period pozne antike na našim prostorima. Slavni antički grad Duklja biće razoren od strane slovenskih napadača početkom VII vijeka i nikada se više neće obnoviti.

Različiti pohodi varvarskih plemena tokom dva vijeka uticali su i na vjerske prilike ovog regiona. Oba gotska naroda na prostoru Ilirika primiće arijanstvo kao vjeru i biće oružana snaga ove jeresi. Osim toga, carske vlasti su morale da se izbore i sa predstavnicima drugih jeresi, poput nestorijanstva i monofizitstva, koje su se sukcesivno smjenjivale tokom vremena. Tako su pored ratnih konflikata vođeni i vjerski, koji su jednako imali uticaja na političke prilike. Te duge i iscrpljujuće borbe vodile su se za duše vjernika, dogmatsko učenje koje će preovladati u svijetu, ali i za prestiž i preimućstvo između centara hrišćanstva, poglavito Rima i Konstantinopolja. Tokom IV vijeka potisnuti od arijanaca koji uživaju carsku zaštitu, ortodoksni episkopi svoje sabore primorani su održavati u Rimu.⁶¹ U svemu tome Dukljanska episkopija, izgleda, bila je poslovično na strani carskih vlasti, što se da vidjeti iz nekih papskih pisama.⁶² U svakom slučaju, borba sa arijanstvom dovela je Ilirik u žižu zbivanja i centar ekumenske teološke misli. Nažalost, mnogi od tih prekaljenih boraca za Nikejski Simbol vjere biće zaboravljeni kroz istoriju ili će se njihova djela pripisivati drugima. Takav je slučaj sa jednim od najvećih teologa, ne samo Ilirika, nego uopšte u IV stoljeću, Nikete, episkopa Remezijane. Ovaj šampion ortodosije, na razmeđu između IV i V vijeka, obišao je skoro cijelo Carstvo i za sobom ostavio krucijalna djela u kojima se branio Nikejski kredo, a povrh svega i najpoznatiju himnu hrišćanstva do danas, *Te Deum*. Teološka misao Ilirika najviše će u ovom dobu uticati na crkvene prilike na Zapadu. Naime, poluarijanstvo potpomognuto i zaštićeno od strane vlasti nakon smrti

⁶⁰ O tome najveći izvor je vizantijski pisac Prokopije, u svom djelu *De bello Gothico*. Kao učesnik Velizarove kampanje detaljno opisuje te događaje, ali se na tok ratovanja u Dalmaciji malo osvrće.

⁶¹ Ž. Jocić, S. Krstić, *Niketa iz Remezijane*, Niš, 1998, str. 44, fusnota 86.

⁶² V. Vukotić, „Litteratura Praevalitana“, *op. cit.* i tamo navedeni izvori.

cara Gracijana, utvrđeno je na saborima u Arlu 343, u Milanu 355. i u Parizu 361. godine, kao dominantna vjera. Upravo u to vrijeme pada i rad Sv. Martina, koji se zajedno sa Sv. Hilarijem bori protiv jeresi. Krajem vijeka počinje da se pronosi i nova bonosijanska jeres, koja odriče Mariji status Bogorodice, ali zalaganjem Sv. Nikete iz Remezijane biva osuđeno na dva sabora, u Solunu 389. za Istok i u Kapui 391. godine za Zapad. U Galiji i pored zalaganja Sv. Martina, jeres se bila ukorijenila zbog slabog obrazovanja episkopa. Zbog toga 394. godine u Nimu biva sazvan sabor na kojem je suzbijena i osuđena jeres, a usvojen Simbol vjere kojeg je sastavio Sv. Niketa iz Remezijane.⁶³ To će biti vrhunac teološke misli i uticaja Ilirika na ukupne prilike u hrišćanstvu. Nadalje, moć iliričkih crkava slabi usljed stalnih ratnih dejstava i pomjeranja naroda. Sa Ilirika romansko stanovništvo počinje da se sklanja uglavnom u Italiju ili Španiju, noseći i svoje relikvije sa sobom. Par episkopa se pominje na Vaseljenskim saborima tokom V vijeka, ali to je samo simbolično. U VI stoljeću Prevalitana dolazi pod okrilje novouspostavljene arhiepiskopije Justinijane Prime, a na Petom vaseljenskom saboru zastupaće je episkop skadarski Foka. Još uvijek nije do kraja utvrđeno da li je zastupao carske interese na njemu. Ipak, car Justinijan dao je i neke posjede u Prevalitani papi Vigiliju, o kojima se brinuo posebni papski izaslanik. Njih pominje i papa Grgur Veliki krajem VI vijeka, po čemu vidimo da su te odluke zaživjele i da se radilo o nemalim prihodima sa njih. Međutim, avarsko-slovenska najezda učinila je kraj ovim posjedima, jer se više nikada ne pominju u istoriji Patrimonijuma Svetog Petra. Jako mali broj sačuvanih izvora ne omogućava nam da u potpunosti sagledamo i rekonstruišemo prilike u Prevalitani tokom ovog perioda. Šturi i fragmentarni podaci doprinijeli su da se ovaj period u našoj istoriji jednostavno izostavlja ili da mu se posvećuje samo lapidarna pažnja.

Začetak i širenje kulta Sv. Martina na prostoru Crne Gore

Sva dosadašnja istraživanja o postojanju kulta Sv. Martina na istočnoj obali Jadrana svodila su se na prostor Donje Dalmacije i Istre. Polazeći od pretpostavke da se radi o „klasično“ franačkom svetitelju, jednostavno nije bilo logike da se traži njegov kult na teritorijama koje nikada nijesu došle u dodir sa Francima. U tom pravcu, lokalna hagiotoponimija uredno je nabrajala sva mjesta slavljenja ovog sveca, jedva se spuštajući do Dubrovnika. Prema rasprostranjenosti kulta ustanovljeno je da se radi o jednom od najvećih u Dalmaciji, tačnije osmog po broju posvećenih hramova, ukupno 85, iza Sv. Jovana Krstitelja, Sv. Nikole, Sv. Petra i Pavla, Sv. Arhandela Mihaila,

⁶³ Ž. Jocić, S. Krstić, *Niketa iz Remezijane*, Niš, 1998, str. 67.

Sv. Đorđa, Sv. Antona padovanskog i Sv. Roka.⁶⁴ Prateći ovako koncipiranu koncepciju proučavanja dugo se smatralo da je širenje kulta Sv. Martina isključivo vezano za franačka osvajanja i njihov prodor na obale Jadrana u IX vijeku. Kao što smo naveli, tek od nedavno u nauci su se pojavili i oprečni stavovi, ali i dalje se nije pomišljalo da se ugao posmatranja proširi i obuhvati cijela istočnojadraska obala. Takvoj situaciji je doprinijelo i potpuno nepoznavanje i neistraženost toponimije, naročito hagionimije današnje Crne Gore. Period ranog hrišćanstva i kasne antike u našoj istoriji naveliko je preskakan kao polje istraživanja ili su podaci korišćeni u svrhu nametanja raznih teorija sa nacionalističkim predznakom. Zbog toga nikada nije bilo sistematskih proučavanja ove oblasti u crnogorskoj istoriji i skoro da se odricalo njegovo postojanje. Proizvoljno su se nametali zaključci koji su odgovarali centrima moći izvan Crne Gore i nimalo dobronamjerno nastrojeni ka njenoj kulturnoj baštini i nacionalnom identitetu. Pravdajući se nedostatkom pisanih izvora i arheoloških iskopavanja, bez kojih nije zamislivo izučavanje ovog perioda, crnogorska istorija bila je ostavljena da svoje korijene traži tek nakon dolaska Slovena na ove prostore. Sva izučavanja ranog srednjeg vijeka počinjala su Andreacijevom poveljom u Kotoru 809. godine, kao najstarijim dokumentom i uglavnom su se svodila na analizu podataka iz dva djela: *De administrando imperii* cara Konstantina VII Porfirogenita i *Barskog rodoslova* anonimnog Popa Dukljanina.⁶⁵ I tako dobijeni podaci i zaključci interpretirani su jedino u smislu da se nasljeđe kasne antike u Crnoj Gori odbaci, a rani srednji vijek upodobi za potrebe nekih drugih historiografija. Na taj način stiglo se do toga da bude pobijana ikakva tačnost u djelu Popa Dukljanina,⁶⁶ a na osnovu jedne opaske sudi caru – istoričaru da je „slučajno“ zaboravio da pomene da su Dukljani zapravo Srbi.⁶⁷ U svemu tome, izostalo je sistematsko i naučno utemeljeno istraživanje perioda kasne antike i prvih vjekova hrišćanstva na

⁶⁴ Anđelko Badurina, *Hagiotopografija Hrvatske*, Zagreb, 2006. Antonija Zaradija-Kiš, *Sveti Martin: kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj* [St Martin: The cult of the saint and his tradition in Croatia], Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2004, str. 111–13.

⁶⁵ Koliko su ovakvi zaključci pogrešni i površni pogledati radove: V. Vukotić, „Litteratura Praevalitana“; i Isti: „Sveti Sava – učenik svete braće Ćirila i Metodija, apostola slovenskih“, *Lingua Montenegrina*, 2019.

⁶⁶ Najviše tome je doprinio Nikola Banašević u svom djelu *Ljetopis Popa Dukljanina*, Beograd, koji u potpunosti odriče svaku istinitost u pričanju barskog prezvitera i smatra da je po srijedi prepričavanje nekih prastarih narodnih poema i epike, koji nemaju vezu sa stvarnim događajima. Svi drugi autori, a bilo ih je zaista puno u posljednjih stoljeće i po, uglavnom su se određivali prema stepenu usvajanja podataka iz Rodoslova. Tako je dobijeno mišljenje da se kao naučno plauzabilno smatra pripovijedanje o Sv. Vladimiru i Kosari i dinastiji Vojislavljevića, dok se drugi djelovi odbacuju kao neosnovani.

⁶⁷ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, prema fusnoti Božidara Ferjančića na početku poglavlja o Duklji.

tlu Crne Gore, pa samim tim i hagionimije i kultova koji su preovlađivali u naznačenom periodu. Tako je bilo i sa Sv. Martinom, koji je ostao zaboravljen u hodnicima vremena i prekriven nanosima nametnutih vjerovanja.

Tačno kada i na koji način dolazi do uspostavljanja štovanja kulta Sv. Martina na području Crne Gore zaista je teško odgovoriti. Jako malo znamo o događajima i vjerskim prilikama u Prevalitani tokom V vijeka, kada počinje da se širi njegov kult. Sam Sv. Martin umire pet godina nakon dukljanskog episkopa Basosa, 397. godine, ali iz raspoloživih izvora saznajemo da su Sv. Niketa iz Remezijane i Sulpicije Sever, pisac Martinovog žitija, bili prijatelji.⁶⁸ Stoga nije tako nezamislivo da je čak i u toj najranijoj fazi kult Sv. Martina donešen na ove prostore. Ono što je sigurno je da se kult sveca vrlo brzo širio Carstvom, kako na Zapadu, tako i na Istoku. Ipak, odavno je od strane istraživača kulta Sv. Martina uočeno da najranije širenje nije krenulo iz Tura, već iz Italije.⁶⁹ Djelo Sulpicija Severa o Martinovom životu, napisano je najboljim antičkim stilom latinskog jezika i bilo je namijenjeno za učene ljude širom Carstva, ali svakako da je malo moglo imati uticaja na Istoku gdje je preovladavao grčki jezik. Zato se Italija kao domovina sveca može sa pravom uzeti kao jedna od polaznih tačaka u širenju kulta, pogotovo u jeku borbe sa arijanstvom. Odatle nije teško zaključiti da je njegovo djelo vrlo brzo dospjelo i do učenih ljudi na latinofonoj istočnojadranskoj obali.⁷⁰ U širenju kulta Sv. Martina značajnu ulogu imao je i Sv. Paulin iz Nole, veliki prijatelj Nikete iz Remizijane, koji je o njemu govorio sa „puno svetih ljudi, tj. episkopa“.⁷¹ Nadalje, Sv. Martina pominju i Sv. Jeronim i Sozomen u svojoj „Crkvenoj istoriji“. Na taj način, ako ne kult, ono bar pomen Sv. Martina mogao je stići do teritorije Crne Gore. Tokom V vijeka Doklea je i dalje razvijeni carski grad i važno episkopsko sjedište sa razvijenim skriptorijumima.⁷² Osim toga, na Primorju su nađeni ostaci ranohrišćanskih crkava na Velikom pijesku između Bara i Ulcinja i na Prevlaci kod Tivta.⁷³ Takođe, u Lastvi Gr-

⁶⁸ Ž. Jocić, S. Krstić, *Niketa iz Remezijane*, op. cit.

⁶⁹ T. Vedriš, „Frankish or Byzantin saint? The origins of the cult of saint Martin in Dalmatia“, op. cit., sa literaturom o tom pitanju.

⁷⁰ Ovakvu tvrdnju potvrđuje i izjava samog Sulpicija Severa, koji kaže da je njegov prijatelj Postamijan uspio proširiti njegovo Žitije Sv. Martina „ne samo po Italiji, nego i po cijelom Iliriku“. Sulpicius Severus, *Dialogus* 3, 17, 4, see: Sulpicius Severus, *Dialogorum libri II*, in: *Sulpicii Severi Opera*, ed. Karl Halm, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, 1 (Vienna: Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1866), 215.

⁷¹ Paulinus Nolensis, *Epist.* 29, 14, see: Paulinus Nolanus, „Epistule“, ed. Wilhelm Hartel, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, 29, Österreichischen Akademie der Wissenschaft, Vienna, 1894, str. 261.

⁷² Vojislav Nikčević, *Monumenta Montenegrina*, tom I, Podgorica, 2006.

⁷³ O rezultatima arheoloških iskopavanja i nalazima sa njih pogledati Mladen Zagarčanin, *Ranohrišćanska crkva na Velikom pijesku*, op. cit. i Isti, „O nekim rezultatima novih

baljskoj, na lokalitetu Manastira Podlastva iznad Mrčevog polja, pronađeni su ostaci starohrišćanske bazilike, koja se datira u drugu polovinu VI vijeka, sa djelimično sačuvanim mozaičnim podom na originalnoj podlozi i većim brojem fragmenata starohrišćanskih kamenih ornamenata. Pored bazilike bio je baptisterij sa četvorolisnim krsnim bazenom, formiranim od četiri pravilne polukružne konhe od malterisanih tankih opeka, što opredjeljuje navedenu dataciju.⁷⁴ Imajući u vidu sve ovo nije teško zamisliti da se tokom V vijeka Život Sv. Martina čitao i na prostoru današnje Crne Gore. Tim prije što su istraživači života i djela Sv. Martina i ranije primijetili da se njegov kult više širio preko vila rustika romanske aristokratije nego preko urbanih mjesta.⁷⁵ Samim tim, Ilirik je odigrao ulogu u širenju djela S. Severa o Sv. Martinu prema Istoku, iz čega će kasnije iznići njegov kult. Ovo naročito važi za Prevalitanu, koja za razliku od ostatka Dalmacije, u V vijeku ima manje razaranja i duže ostaje pod direktnom rimskom upravom. Ipak, teško je u ovom periodu govoriti o nekom ozbiljnom formiranju kulta, pošto to nije bio slučaj ni u samoj Galiji. Vjerovatnije je da se djelo Severa brzo pronosilo kroz redove učene rimske publike, koja se nadahnjivala primjerima monaškog života i odustajanja od privilegija civilne službe. Upravo na tome će se i izgraditi kult Sv. Martina, kao svetitelja za novo pokoljenje vjernika. No, svakako da je ime Martinovo bilo dobro poznato na istočnoj obali Jadrana već u V vijeku. Pored toga, svečevo ime se širilo i u unutrašnjosti Ilirika. Još ne možemo sa sigurnošću utvrditi da li se tu radi o direktnom uticaju Sv. Nikete iz Remizijane, ali i danas postojeći toponimi u okolini Niša i na Kosovu ukazuju na poštovanje Sv. Martina.⁷⁶

Dok se krajem V vijeka rijeke hodočasnika slivaju u Tur na poklonjenje Sv. Martinu, a njegov nasljednik na episkopskoj katedri, Perpetuus, odlučuje sagraditi katedralu nad njegovim grobom,⁷⁷ počinje da se formira njegov kult. Ali dok je Istočno Rimsko Carstvo u povlačenju, a Zapadno pred kolapsom, horde varvarskih naroda otvoreno lutaju i pljačkaju od Ilirika do Hispanije. U takvim okolnostima teško je bilo šta reći o stvaranju kulta. Konačni kraj Carstva na zapadu i vraćanje carskih regalijskih u Konstantinopolj 476. godine, samo je doprinio osjećaju katastrofe kod Rimljana. Međutim, već u narednom stoljeću

arheoloških istraživanja na Prevlaci kod Tivta“, *Istorijski zapisi*, godina LXXXIX, 3–4/2016.

⁷⁴ Jovan J. Martinović, „Ranohrišćanske i preromaničke sakralne građevine u Kotorskoj biskupiji“, *Istorijski zapisi*, godina LXXXIX, 3–4/2016.

⁷⁵ T. Vedriš, „Frankish or Byzantine saint? The origins of the cult of saint Martin in Dalmatia“, op. cit.

⁷⁶ Radi se o lokalitetima obala Bovanskog jezera, koja se zove Mratinja i Mratinja crkva, koja se u istorijskim izvorima pominje u Svetoarhandelskoj povelji cara Dušana iz 1348. godine, po kojoj i danas selo Martinaj nosi ime.

⁷⁷ https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Martin_of_Tours

stvari počinju da se preokreću. Na vlast u prijestonici na Bosforu dolaze moćni vladari poput Justina I i Justinijana I Velikog, koji isturaju kao svoju političku agendu ponovno okupljanje teritorija Carstva. Ove političke agende i aspiracije prati i ideološko-religijska doktrina, koja će biti potpora za buduća osvajanja. U tome treba tražiti i razvoj kulta Sv. Martina na Istoku. Svetitelj, ratnik, borac za ortodoksiju protiv arijanstva, čini se idealan za ostvarivanje političke propagande u svrhu proširenja ili obnove Carstva. Ubrzo kult Sv. Martina pojavljuje se kao jedan od zaštitnika Justinijanovih legija i pronosi se na svakom mjestu kuda one prođu. Kako je prostor bivše provincije Prevalitane u prvoj polovini VI vijeka postao pogranični prema novoj ostrogotskoj državi, lako je zaključiti da se kult sveca zaštitnika vojske našao i na njenom tlu.

Za razliku od donje Dalmacije koja se našla pod udarom Istočnih Gota, nakon okončanja vladavine Julija Nepota 480. godine, gornji njen dio ostao je pod rimskom upravom. Duklja, Bar, Skadar i ostali gradovi unutar nje nastavili su svoj život u maltene nesmetanim uslovima. Izbijanje Ostrogota u neposrednoj blizini, tačnije u Nikšićkom polju, slabo je poremetilo svakodnevicu rimskih stanovnika. Nijesu do kraja utvrđene istorijske okolnosti oko gotskog pljačkanja i razaranja Duklje.⁷⁸ Da se život tokom V vijeka u Prevalitani odvijao normalno, vidi se i iz kontinuiteta crkvene zajednice. Naime, episkopa Basosa nasljeđuje, a možda i koju godinu drži katedru zajedno s njim, episkop Senecije.⁷⁹ Ovoga nasljeđuje Evander, koji učestvuje na Vaseljenskom saboru u Halkedonu, 451. godine. Neprekinuti niz episkopa nastaviće se sve do uništenja Duklje početkom VII vijeka. To je svakako mnogo značilo u društvenom i ekonomskom životu Prevalitane, jer upravo u ovom periodu uloga episkopa počinje da jača u društvu. Na pomenutom IV vaseljenskom saboru donijeta je, između ostalih, i odluka da se episkopima daje pravo (*ius reservatus*) da osnivaju velika crkvena imanja. Tu priliku je sigurno iskoristio i dukljanski episkop Evander, da na mjestu starih i opustjelih starorimskih latifundija u Zetsko-bjelopavličkoj ravnici, uspostavi crkvena dobra. Tako crkva postaje veleposjednik, a njena imanja obrađuju sitni zakupci, dok crkva ubira plodove po principu *usus fructus*.⁸⁰ Krajem tog vijeka dodatno će ojačati uloga i moć episkopa, kada vizantinski car Anastasije (491–518) odluči da se u svim

⁷⁸ Istorija Crne Gore govori o arheološkim dokazima o uništenju dvije bazilike u Duklji, „vjероватно“ zbog upada Gota, s čime povezuje čin preseljenja episkopije iz grada u crkveni kompleks na Zlatici. (Grupa autora, *Istorije Crne Gore*, op. cit.) Međutim, kako je Branislav Borozan u svojim radovima nedvosmisleno pokazao da takvo preseljenje nije moglo da se desi, već samo u suprotnom smjeru, upravo kako bi crkva našla utočište unutar gradskih zidina, to je i sami upad Gota pod velikom sumnjom. O crkvenom kompleksu na Zlatici pogledati i: Slobodan Čukić, *Podgorički brevijar*, Podgorica, 2018, str. 54.

⁷⁹ Grupa autora, *Istorije Crne Gore*, op. cit.

⁸⁰ Slobodan Čukić, *Podgorički brevijar*, Podgorica, 2018, str. 54.

gradovima obrazuje jedno upravno tijelo na čelu sa episkopom, kurijalima i zemljoposjednicima. Na taj način, reformisan je upravni sistem Carstva i osnažena uloga crkve kojoj biva povjereno upravljanje svim aspektima života. Kodifikaciju tog načina uprave završio je car Justinijan 545. godine, kada zakonom ukida municipalne savjete, organ vlasti iz antičkog doba.⁸¹ Ovakvo stanje će ostati na snazi sve do početka VII vijeka i provale Avara i Slovena.

Tranzicijsko prelaženje na sistem uprave u kojem dominira crkva svakako je bio praćen i uvođenjem novih kultova koji su trebali i na taj način opravdati carske odluke. Da li je jedan od tih kultova bio i Sv. Martina, ostaje otvoreno pitanje. Lagano uvlačenje u feudalizam Istočnog Rimskog Carstva biće praćeno talasom izgradnje novih crkava i pretvaranjem brojnih latifundija u hramovne komplekse. Kao primjer tome može nam poslužiti crkveni kompleks u Doljanama, za koje je Branislav Borožan utvrdio da su se razvile iz preoblikovanja velikog imanja. Na temeljima male trolisne (trikonhalne) crkve, koja je podignuta za potrebe latifundijalnih vlasnika iz IV stoljeća, vjerovatno mauzolejskog tipa, *eccelsiae paganae*, u narednom periodu dodati su novi elementi. Pored toga nikla je i nova trobrodna bazilika, najkasnije do 451. godine.⁸² Kao što smo već gore vidjeli, u doba Sv. Martina preobražaj rimskog stanovništva, naročito njegovih elitnih djelova ka crkvenoj organizaciji, nastavio se nesmetano. Iz toga svakako da se javila potreba za pronalaženjem mjesta za monaško tihovanje po uzoru na egipatske ili palestinske. Takva mjesta nijesu trebala biti daleko od naselja, ali dovoljno izolovana za monaško podviženje. Geografska konfiguracija terena u Crnoj Gori bila je idealna za takve poduhvate. Nažalost, mi danas nemamo mogućnosti da dokazemo širenje toga talasa crkvene gradnje na tlu Prevalitane. Ipak, možemo osnovano iznijeti hipotezu da jedan od najpoznatijih toponima u Crnoj Gori posvećen Sv. Martinu, Gradina martinička, nastaje tokom VI vijeka kao mjesto za monašku zajednicu, da bi u VII vijeku tu nastao refugijum latinskih stanovnika Duklje pred najezdom Avara i Slovena. Položaj izolovanosti na brdu, a ipak dovoljno blizu naselju kako bi se bilo u kontaktu sa zajednicom, daje idealan prostor za nastajanje monaške skupine. Ovdje možemo uočiti paralelu sa nastankom manastira na obali Loare blizu Tura, koji osniva Sveti Martin. Takođe, poklapanje poznate monaške kolonije iz Galije sa novim interesima Carstva za širenjem svetiteljskih kultova, doprinosi ovakvom sagledavanju

⁸¹ Isto.

⁸² B. Borožan, „Rezidencijalne crkve dukljanske episkopije – arhiepiskopije“, *Zbornik radova „Sto dvadeset godina od oslobođenja Podgorice“*, Podgorica, 2000, str. 203. Dolaskom Istočnih Gota na granice Carstva sjedište episkopije se seli u okrilje bedema Duklje, pa nastaju bazilike A i B. Postojanje 4 velike ranohrišćanske bazlike čini Podgoricu unikatnim lokalitetom.

stvari. U blizini ovog lokaliteta, na Šipkovoj glavi, postoje ostaci još starije crkvice koji se procjenjuju na period IV vijeka, ali narednim stoljećima Gradina dobija svoj puni značaj, na osnovu čega će cijeli areal dobiti naziv Martinići. Cijeli ovaj prostor dobija još veći značaj za crkvenu istoriju kada 545. godine car Justinijan pokloni papi Vigiliju posjede u Prevalitani, čime ono ulazi u Patrimonijum Sv. Petra. Ove posjede krajem VI vijeka pominje i papa Grgur Veliki (590–604) koji traži od biskupa Skadra da sakupi prihod od njih i pošalje ga za Rim.⁸³ Koliko je bio Patrimonijum Svetog Petra u Duklji danas ne možemo da utvrdimo, ni do kada je važio kao takav. Jedini trag o njegovom postojanju se može kriti u toponimu Petrušine u današnjim Bjelopavlićima koji je najvjerovatnije hagonim. Blizina između dva lokaliteta, Petrušina i Martinića, ukazuje nam na veliko prisustvo crkve na ovom prostoru još od kasnoantičkih vremena. U prilog ovoj tezi idu i nalazi o crkvama Sv. Martina u donjoj Dalmaciji, naročito okolina Zadra, koje se u periodu kasnog V i početka VI vijeka grade na prostoru vila rustika.⁸⁴

U svakom slučaju, dolazak na carski prijesto u Konstantinovom gradu, Dardanca Justinijana i početak ratova za obnovu rimske imperije u punom njenom obimu, daju novi podsticaj za širenje kulta Sv. Martina. Kao zaštitnika vojske, njegov kult pronijeće vizantijski legionari duž istočne obale Jadrana. Ujedno slavljenje Sv. Martina postaje dio državne politike koja ga promoviše kao sveca koji se odupirao širenju arijanske jeresi. Koliko je jaka bila propaganda vezana za ovaj kult, svjedoči i podatak da je crkva u Teodorihovoj palati u Raveni po dolasku Vizantinaca prepatronalizovana na Sv. Martina.⁸⁵ Najmanje poznati dio operacija u Gotskom ratu, a izgleda i najmanje uspješan vodio je preko istočnojadranske obale. Konačno Narzesovom ofanzivom čitava Dalmacija je stavljena pod kontrolu Carigrada. Talas širenja kulta mogao je da se razmahne sve do sjevera Italije i Ravene, kao novog vizantijskog uporišta. Proces koji je počeo na teritoriji Prevalitane, u sklopu ideoloških priprema za rat, sada se trijumfalno pojavljivao na cijelom putu Justinijanovih legija. O tome svjedoče arheološki nalazi, lokaliteti i hagonimi u cijeloj Dalmaciji.⁸⁶ Koliko je u tom periodu važan kult Sv. Martina za uspostavljanje vizantijske vlasti govori i činjenica da je u Splitu, tačnije staroj Dioklecijanovoj palati od koje će nastati grad, sjeverna kapija bila posvećena upravo ovom svecu i u sklopu nje izgrađena mala crkva.⁸⁷ Vojničko osvajanje prostora pratilo je i

⁸³ Ante Škegro, „Patrimonium of St. Peter in Dalmatia“, *Povijesni prilozi*, Zagreb, 2001, str. 9.

⁸⁴ T. Vedriš, *op. cit.*

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto, sa drugom navedenom literaturom po ovom pitanju.

⁸⁷ Četiri kapije Dioklecijanove palate u doba Justinijanove rekonkviste posvećene su Sv. Anastaziji, Sv. Apolinariju, Sv. Teodoru i Sv. Martinu, svecima čiji je kult uvezen sa Istoka.

ideološko potčinjavanje i nametanje novih uzusa ponašanja i religijskih praksi. Obnavljanje carske vlasti na istočnoj obali Jadrana svakako da je bilo pozdravljeno od strane romanskog domicilnog stanovništva, ali to nije značilo i oslobađanje od varvarskih elemenata koji su počeli da se nastanjuju u regiji.

Za nas je posebno interesantna druga faza rata sa Gotima, koja počinje sa restauracijom moći ostrogotske države u Italiji pod Totilom. Sa ovom istorijskom ličnošću i njegovim ratnim pohodom svoju hroniku počinje anonimni barski ljetopisac.⁸⁸ Za razliku od dobro dokumentovane italske strane rata, o toku rata i borbama sa druge strane Jadrana ne zna se mnogo. Stoga, moramo uzeti u obzir podatke koje nam o tome donosi „Barski rodosov“ u kojem se kaže da je dio ostrogotske vojske došao do Prevaalitane. Pozicionirajući se na Iliriku, Ostrogoti postaju činilac ukupne politike u regiji, iako ih, prema naučnim istraživanjima ovog perioda, ima malo u odnosu na domicilno stanovništvo. U narednim decenijama počinje faza novih odnosa i sporog građenja suživota između Romana i Gota.⁸⁹ Koliko je taj proces ostavio traga u Prevaalitani, za sada nije do kraja riješeno, ali prema raspoloživim izvorima vidimo da vizantijska vlast funkcioniše stabilno, u uslovima koje donosi granična regija. Najbolji dokaz toga je stalan rad Patrimonijuma Svetog Petra na ovom prostoru tokom druge polovine VI vijeka. U uspostavljanju interakcije između dva naroda veliku ulogu ima crkva. Iako brojni srednjovjekovni hroničari prikazuju Ostrogote kao pagane, oni su zapravo bili arijanci. Šovinistička odbojnost Romana prema varvarskim jereticima bila je izražena u prijestonici, ali svakako da u graničnim regijama stvari stoje malo drugačije. Administrativno upravljanje regijom, vidjeli smo, palo je na episkope koji moraju sprovoditi carske odluke, ali i brinuti za interese zajednice. Jedino što je mogla da ponudi crkva kao rješenje svakodnevnih problema je misionarenje među varvarima, kako bi ih preobratili na ortodoksiju. U tome značajnu ulogu će imati uspostavljanje kultova svetaca preko kojih će se sprovoditi misija. Među njima, svakako treba tražiti i Sv. Martina.

Ukoliko prihvatimo da je granica prema državi Ostrogota u VI stoljeću bila definisana velikim zidom od Grahova do Kuča, pojava hagianima sa imenom Sv. Martina, sjeverno od te linije, može se protumačiti jedino kao posljedica misije preobraćanja. Vjerovatno na taj način, nastaje jedan od najpoznatijih toponima kulta Sv. Martina u Crnoj Gori, Mratinje u Pivi⁹⁰, koji je ujedno i najsjevernija tačka do koje je dosego. Ovo nam može predstavljati

Danas, prema iskustvu pisca ovih redova, slabo ko zna u Splitu da postoji Crkva Sv. Martina.

⁸⁸ Danilo Radojević, *Popa Dukljanina Sclavorum regnum*, FCJK, Cetinje, 2016, str. 168.

⁸⁹ Ono što je zanimljivo je da sve srednjovjekovne hronike o svim došljacima na Balkan govore kao o Gotima.

⁹⁰ Danas se najveća brana i hidrocentrala nalaze na tom mjestu.

ubjedljiv podatak koliki je bio opseg cijele operacije misionarenja. Sa druge strane, u Kučima, takođe van granice zida, u Bezjovu, nalazi se toponim, brdo Martinika, i ostaci crkve posvećene Sv. Martinu. O njihovom postojanju svjedoči i sljedeća zabilješka: „Ni u jednom se kučkom selu ne nalaze tako pouzdane uspomene na negdašnje katoličke stanovnike kao u Bezihovu i zatim na Kosoru. – Pre svega ima na bezihovskoj glavici Martinici vrlo staro groblje, u koje se i današnje stanovništvo sahranjuje. Martinika je, vele Bezihovci, najstarije grobovlje u svu Kučku Goru. Tu se još i sad u sred pravoslavih grobova pravca istok-zapad vide šest grobova s pravcem sjever-jug i sjeveroistok-jugozapad. Bezihovci vele, da su to zaista bili stari „latinski grobovi“, da ih je bilo ranije i više da su se i oni sahranjivali ne menjajući im pravac, jer nisu – vele – za drugačije ni znali. Tek kad su ih u novije vreme sveštenici uputili, oni su počeli raščišćavati „latinske“ grobove i sahranjivati se po pravoslavnom načinu. U groblju je bila nekad i stara crkvina s ostacima suhozidine. Na njenom je mestu podignuta sadašnja nova crkva. Predanje ništa ne zna o toj staroj crkvi. Ali neobično ime samog brda, Martinika, možda bi se moglo uzeti kao dokaz da je sama crkvica bila posvećena sv. Martinu (rimskom episkopu, 11. novembra po novom kal.) i prema tome katolička“⁹¹ Ovome se treba dodati i lokalitet u Malesiji, ispod brda Suke u Grudama, gdje se po predanju nalazila najstarija crkva u tom kraju, isto tako posvećena Sv. Martinu. Značaj ovog toponima je u tome što se pominje još na Koronelijskoj mapi iz XVII vijeka, na kojoj je upisano i postojanje katoličke bratovštine.⁹² Iz ovoga se nedvosmisleno izvlači zaključak o obimu misionarske aktivnosti na crnogorskoj teritoriji u doba Justinijanove rekonkviste i neposredno nakon nje. Ovdje na djelu vidimo jedan proces koji ima za cilj da odbrani romanski živalj i njegovu zemlju od upada varvara i na ideološkom planu, jasno ocrtavajući granice između dva svijeta. Basen Skadarskog jezera i Primorje ostaće čvrsto u rukama vizantinskih vlasti, za razliku od donje Dalmacije gdje će prisutnost Ostrogota biti mnogo veća, pa će i vlast Carstva biti ograničena samo na uski pojas gradova i njihovu neposrednu okolinu.⁹³ Uloga svetačkih kultova u tome je prilična, jer njihovo širenje označava državnu politiku i njene domete. Ponovno uspostavljanje Rimskog Carstva u ideološkom smislu zavisice od obnove ili uspostavljanja novih kultova koji treba da na svoj način ponovo osvoje prostor koji je preotet od varvara. Tako se u Raveni, novom središtu

⁹¹ Jovan Erdeljanović, *Kući*, Naselja srpskih zemalja sv. IV, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1907, str. 49; pogledati još i u Petar Lekić, *Kultovi Crne Gore* (IV–XVIII vijeka), za sada u rukopisu.

⁹² P. Lekić, *Kultovi Crne Gore*, op. cit.

⁹³ O ovome je u hrvatskoj historiografiji naširoko pisano i raspravljano i postoji ogromna literatura koju nema svrhe navoditi.

Italije, uspostavlja kult Sv. Apolinara, a isto tako i u mnogim gradovima koje je zaposjela vizantijska vojska. U samom Rimu počinje da se radi na raskidanju dotadašnjih tradicija koje su bile vezane za paganske kultove. Tako će prvu crkvu u Vječnom gradu na temelju paganskog hrama podići papa Feliks IV (523–530), uz dozvolu kraljice Amalasvinte, i posvetiti je kultu Sv. Kozme i Damjana. Među brojnim svetačkim kultovima nalazi se onaj Sv. Martina iz Tura. U njegovu slavu podižu se male crkve bez naročitog arhitektonskog stila. Oko njih niču groblja i generalno se ističe poštovanje mrtvih i veze sa onostranim svijetom. Zbog datuma proslavljanja Sv. Martina, 11. novembra, njegov kult pokušava da potisne prehršćanski keltski praznik Samain.⁹⁴ Na tlu Crne Gore nije se obilježavao ovaj keltski praznik, ali svakako da kult Sv. Martina ima veze se htonskim proslavama, jer pada u početak zime. Takođe, pošto se često u ikonografiji prikazuje kao konjanik, na našem prostoru može da zauzme mjesto slavljenja antičkog kulta Meteona, koji je bio izražen sve do ranog hrišćanstva u Boki Kotorskoj.

Doseljavanje Avara i Slovena na Balkan završni je čin u procesu Velike seobe naroda. Konačno varvarski svijet u granicama nekadašnjeg Rimskog Carstva odnosi demografsku prevagu nad romanskim i Evropa ulazi u novo razdoblje svoje istorije – srednji vijek. Romanska civilizacija, a sa njom i hrišćanska crkva, povlače se pred varvarskim narodima, poput Langobarda, Burgunda, Avara, Bugara, Slovena. U pisanim izvorima Sloveni se po prvi put pominju 580. godine, u djelu Agatija iz Konstantinopolisa u grčkoj verziji tog imena Sklavenoi/Sklabenoi. Skoro u isto vrijeme, pojavljuje se i latinska verzija njihovog imena Sclavi u jednoj poemi Sv. Martina iz Brage.⁹⁵ Ipak, za njihovo postojanje znamo i nešto ranije, jer hroničar Justinijanovih ratova Prokopije iz Cezareje navodi neka slovenska plemena kao saveznike i odlične pomoćne trupe. U drugoj polovini VI vijeka taj odnos će se promijeniti i Sloveni počinju da redovno upadaju u Vizantiju radi pljačke.

Na prostoru Prevalitane ovi upadi donose katastrofu i razaranje antičkog grada Dokleje, oko 610. godine. Zajedno sa time, ekonomski i kulturni život skoro zamire i biva potisnut u gradove na Primorju i poneke refugijume u unutrašnjosti. Jedan od njih biće na Gradini Martiničkoj, gdje se na mjestu, vjerovatno prvobitne monaške zajednice, sklanjaju stanovnici Dokleje i dukljanski episkop. Tada unutar zidina naseobine nastaje bazilika po ugledu

⁹⁴ Antonija Zaradija-Kiš, „Sveti Martin u glagoljaškoj tradiciji Senjsko-vinodolskog kraja“, *Senjski zbornik*, br. 30, 2003.

⁹⁵ Amy L. Wood, „Why Were the Sclavenes Never Roman Allies? A Study of Late Antique Roman Frontier Policy and a Barbarian Society“, Macquarie University, Sydney, 2016: preuzeto sa www.academia.edu. Inače, ovog portugalskog svetitelja često miješaju sa Sv. Martinom iz Tura, koji mu je i bio uzor.

na onu razrušenu u Dokleji.⁹⁶ No kult Sv. Martina ostaje dovoljno snažan da toponim nastavi da nosi njegovo ime sve do danas. Koliko dugo Sloveni na Balkanu ostaju pagani, teško je reći, ali toponimi poput Velestova, Trebaljeva i drugih, svjedoče o priličnom rasponu vremena. Takođe, veliko je pitanje koliko je Slovena došlo kao hrišćani na ove prostore. S jedne strane, znamo da ima hrišćana, čak i organizovane crkve, na području desne obale Dunava, a sa druge, definitivno slovenska paganska plemena upadaju u Carstvo još i prije Avara. Sve to nas dovodi do toga da je nejasno kada i kako su Sloveni primili hrišćanstvo.⁹⁷ Jedini naš izvor o ovom periodu, Pop Dukljanin, govori u svom spisu o knezovima Vladinu i Ratomiru i među njima još četiri „zla kralja“ koji proganjaju hrišćane, pa možemo pretpostaviti da se radi o dosta velikom razdoblju.⁹⁸ Nova geostrateška slika Ilirika, na kojem se obrazuju slovenske minidržave, koje vizantijski izvori nazivaju arhontijama, a latinski Sklavinijama, donosi novo političko pitanje – Odakle će Sloveni primiti hrišćanstvo, iz Rima ili Carigrada? Tokom VII stoljeća učinjeni su prvi pokušaji hristijanizacije slovenskih plemena, kako iz Rima, tako i iz Carigrada. Međutim, oba pokušaja misije ostala su samo na tome. Jedini realni uspjeh u širenju Hristovog nauka imaće monasi Benediktinskog reda na istočnoj obali Jadrana. Njihove su opatije: Sv. Petra na Šuranju (IX v.), Sv. Mihaila na Prevlaci (IX v.), Sv. Marije na Rtu (840. g.), Sv. Đorđa pred Perastom, Sv. Mihajla u Kotoru, Sv. Petra u Bijeloi (sve prije 1166, jer se pominju u povelji episkopa Maja)... Njihov cilj bio je, razumije se, širenje svoga reda, ali da bi postigli taj cilj, oni su u pravila svoga reda unijeli obavezu učenja jezika domorodaca. Ipak, i njihov uspjeh biće ograničen na primorske gradove i učvršćivanje vjere među roman-skim stanovništvom.⁹⁹ I u novom talasu evangelizacije ovih prostora kult Sv. Martina imaće značajnu ulogu.

Dolazak monaha benediktinaca na ove prostore označiće treću fazu u širenju kulta Sv. Martina. Njihova pojava na istočnoj obali Jadranskog mora se obično uzimala za dokaz o obnovljenoj snazi rimskog pape i uticaju nadolazeće sile Franačkog carstva. To bi možda i zaista bilo tako kada bi se uzimao u obzir samo prostor donje Dalmacije, što su do sada mnogi istoričari i istraživači i praktikovali. Međutim, obalni gradovi sa teritorije današnje Crne Gore, održavaju direktne veze sa Italijom, o čemu svjedoči i potčinjenost Kotorske biskupije Bariju. Takođe, Pop Dukljanin u svom djelu pominje Svetog Benedikta kao vrlo časnog čovjeka, što govori o uzajamnim vezama

⁹⁶ B. Borozan, *op. cit.*

⁹⁷ V. Vukotić, Sveti Sava..., *op. cit.*

⁹⁸ D. Radojević, *Sclavorum regnum*, *op. cit.*

⁹⁹ V. Vukotić, Sveti Sava..., *op. cit.*

i snazi benediktinskog reda na tlu Prevalitane.¹⁰⁰ Uz to legenda o osnivanju benediktinskog Manastira Marije Bogorodice u Budvi, postavljanjem ikone izvan grada, vrlo je slična sa legendom o Sv. Leuču, prvom episkopu i zaštitniku Brindizija.¹⁰¹ Isto tako ne treba smetnuti sa uma i da je u periodu VII i VIII vijeka Južna Italija pod vlašću Vizantije, a na toj teritoriji se nalazi Manastir Monte Kasino, glavno sjedište benediktinskog reda, pa je svakako logičnije da postoje snažne veze između dvije obale, a ne da se one odvijaju obilaznim kopnenim putem.

U svakom slučaju, dolazak benediktinaca pokreće novi talas evangelizacije ovog puta među slovenskim plemenima koja naseljavaju ove prostore. Uporišne tačke za početak tog procesa nalaze u gradovima na obali u kojem je još uvijek preovlađujuće romansko stanovništvo. Međutim, za razliku od sjevera Dalmacije gdje uticaj primorskih gradova ne prelazi njihov ager, na tlu Crne Gore proces širenja vjere ulazi dublje u kopno. Benediktinski manastir osniva se na području Podgorice, u čast Sv. Marka, koji će postati svetac patron grada.¹⁰² Osim toga u širem arealu Podgorice, u Donjoj Gorici, postoji lokalitet Mratinjska glavica gdje se po usmenom kazivanju nalazio manastir. Prema ovoj tradiciji, izgradnja manastira se pripisivala kraljici Jeleni Anžujskoj s kraja XIII vijeka, ali svakako da može biti i mnogo stariji.¹⁰³ Što se tiče usmene tradicije, kao najnepouzdanijeg dijela istorijskog saznanja, kod Crnogoraca ono uglavnom ne prelazi epohu Ivana Crnojevića, zetskog gospodara iz XV vijeka, kada počinje da se formira plemenska zajednica. Zato sva kazivanja koja pominju period prije toga, Nemanjića, Balšića, Vojislavljevića, zapravo samo upućuju na veliku starinu određenog lokaliteta. Tako je, na primjer, i sa toponimom Mratinj u Čistom polju blizu Rijeke Crnojevića. Mala crkva, kojoj su kasnije, vjerovatno u XIX vijeku dodati apsida i zvonik, posvećena je Sv. Martinu, koji se slavi na isti dan. Za nju Andrija Jovičević kaže: „Ne zna se za Mratinj, otkuda mu ime. Ovdje se nalazi starodrevna crkva, za koju se ne zna, ko ju je gradió, a posvećena je sv. Stevanu. Sv. Stevan Dečanski pada 11. novembra, a istoga dana pada i sv. Mrata, kome je, bez sumnje, ovaj hram i posvećen, jer se ta dva sveca u narodu često zemjenjuju. Dakle, ta crkva sv. Mrate dala je ime ovom mjestu, te se nazvalo Mratinj“.¹⁰⁴ Prema informacijama koje sam dobio u direktnom razgovoru sa mještanima

¹⁰⁰ D. Radojević, *op. cit.*

¹⁰¹ Dubravka Preradović, „Jadransko more, rute i luke u ranom srednjem vijeku prema hagiografskim izvorima“, *Istorijski zapisi*, br. 3–4/2016, Podgorica, 2016, str. 14.

¹⁰² Ostaci ovog manastira mogli su se vidjeti sve do kraja Drugog svjetskog rata u naselju Drač, a na ostacima manastirskog kompleksa podignute su kuće Dečevića. S. Čukić, *op. cit.*

¹⁰³ P. Lekić, *op. cit.*

¹⁰⁴ Andrija Jovičević, *Riječka nahija*, Podgorica, 1999, str. 161.

sela, crkva nije korišćena, sem za ukop nekrštene novorođenčadi, a za nju se veže legenda o zakopanom blagu još iz doba Nemanjića.

Širenju Hristove vjere i uspjehu benediktinske misije među Slovenima sigurno da je doprinijelo saznanje o nekadašnjim velikim crkvenim centrima kao episkopije u Duklji, Martiničkoj gradini i Patrimonijumu Sv. Petra. Ne treba smetnuti sa uma da svaki pomen „svete zemlje“ odvrća čak i najzagriženije pagane iz čistog sujevjerja. Benediktinci na tlu Prevalitane nailaze, tokom VIII vijeka, na veliku tradiciju kontinuiranog hrišćanstva, a vjerovatno i na ne mali broj preživjelog romanskog stanovništva. Zbog toga se lako šire i zauzimaju prostor izgradnjom manastira i rasprostriranjem kultova. Njihovo ukorijenjivanje u narodu značiće i širenje kulta Sv. Martina, koji dobija nove dimenzije. Tako se pojavljuju novi toponimi kao što su Mratinje brdo kod Župe Nikšićke i Mratinja glavica u Piperima.¹⁰⁵ Ovo pokazuje da se kult širi daleko van urbanih mjesta i puteva u zabačenim seoskim sredinama. Ipak, kult je dovoljno jak da se održi makar i kao hagionim sve do današnjih dana.

Isto tako, kult Sv. Martina širi se i na Primorju. Jedna od najstarijih crkava u Kotoru je posvećena njemu, vjerovatno podignuta sa prvim dolaskom monaha benediktinaca. U Grblju se javlja naselje Sv. Martina u Prijeradi, gdje se nalazi Crkva Svetog Mine, koji se proslavlja na isti dan, 11. novembar. Takođe, u Paštrovićima nalazi se hram Sv. Martina, koji se pominje u zapisima tek od XVIII stoljeća, što ne govori o njegovoj stvarnoj starini. Misija benediktinaca imaće djelimične uspjehe, najviše u učvršćivanju vjere kod romanskog stanovništva, a tek onda u pokršćavanju dukljanskih Slovena. Njihov rad bio je potpomognut od strane vizantijskih vlasti, zbog, kako smo vidjeli, veza sa Južnom Italijom, tako da nije zavisio samo od franačkog oružja, kao u drugim djelovima Dalmacije. Kao i u cijeloj Dalmaciji i ovdje će njihov rad biti više restauracija nekadašnjeg stanja i slave antičkih crkvenih sjedišta, nego početak procesa evangelizacije pagana.¹⁰⁶ Njihova uloga u hristijanizaciji ovog prostora počinje da opada od sredine IX vijeka, kada počinje misija svete braće Ćirila i Metodija među Slovenima. Tada se stvara, pod uticajem Carigrada, slovensko bogoslužjenje i pismenost na slovenskom jeziku. Preko Sv. Save Sedmočisljenika, jednog od učenika Svete braće, Duklja postaje jedno od žarišta tog pokreta. Benediktinci neće nestati sa ovog prostora, ali njihov uticaj je smanjen, a samim tim ostavlja se prostor za uvođenje novih kultova. Konstantnim jačanjem religijskog uticaja Istoka dolazi do povlačenja kulta Sv. Martina, koji se polako zamjenjuje drugim svetiteljima. Na kraju, u doba vladavine Nemanjića Zetom, nameće se poštovanje Svetog Stefana Dečanskog, koji je prema Grigoriju Cim-

¹⁰⁵ P. Lekić, *op. cit.*

¹⁰⁶ T. Vedriš, *op. cit.*

blaku preminuo u gradu Zvečanu 11. novembra 1331. godine. Ovu činjenicu iskoristiće Srpska crkva da preklopi postojeće drevne ratničke kultove, Sv. Martina iz Tura i Sv. Mine, sa novim dinastičkom kultom.

Zaključak

Prostor Crne Gore, prema kazivanju brojnih arheologa, kako naših tako i stranih, predstavlja izuzetan potencijal, premda uglavnom neiskorišten.¹⁰⁷ Vrlo malo se obraćala pažnja na ovaj dio istočnojadranske obale kada je riječ o kasnoj antici i ranom srednjem vijeku, naročito u sklopu jugoslovenske istoriografije. Ni kasnije se stvari nijesu mnogo popravile, pa u proučavanju ovih perioda naše istorije puno kaskamo za rezultatima drugih nama susjednih naroda. To nas je i dovelo u poziciju da jako slabo poznajemo istoriju Crkve na našim područjima, njen razvoj i najstarije korijene. Nedostatak ozbiljnih proučavanja toponimije na prostoru Crne Gore uslovio je nepoznavanje brojnih hagionima koji se nalaze u ovom arealu, a samim tim i rasprostranjenost određenih svetačkih kultova. To je slučaj i sa kultom Sv. Martina iz Tura.

Svetac zaštitnik Francuske, jedan od najslavljenih i najpoznatijih u Zapadnoj Evropi, imao je dosta raširen kult i na teritoriji Crne Gore. Međutim, naše znanje o ovoj temi donedavno je bilo vrlo skromno. Istorijska istraživanja su odbacivala svaku mogućnost slavljenja Sv. Martina i pored toponomastičkih nalaza koji su upućivali na suprotan zaključak. Osnovni razlog ovome je taj što su rezultati starije, naročito hrvatske, istoriografije bili usmjereni na zaključak da je svako postojanje kulta Sv. Martina u direktnoj vezi sa uticajem Franačkog karolinškog carstva. Stoga, na prostorima gdje nema tog uticaja, ne može biti ni širenja kulta. Kao što smo na početku naveli, tek nedavno je ova teza dovedena u sumnju, mada su i rezultati tih istraživanja izostavljali prostor Crne Gore iz svojih razmatranja. Činilo se da smo previše na istoku i previše pod uticajem pravoslavnog vizantijskog nasljeđa da bi se i kod nas pojavio kult Sv. Martina. Iako su toponimi poput Martinića, Martiničke gradine, Mratinja, ukazivali na mogućnost postojanja ovog kulta, njegovo određivanje istraživačima je izgledalo nezamislivim.

Predložena hipoteza da se kult Sv. Martina mogao širiti i sa Istoka, kroz pohode justinijanovih vojski, učinila je mogućim i postojanje kulta na tlu Crne Gore. Krenuvši od toga, uz rezultate terenskih istraživanja,¹⁰⁸ uspjeli smo re-

¹⁰⁷ Meri Zornija, „Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana“, *Istorijski zapisi*, br. 3–4/2016, Podgorica, 2016, str. 88, koja crnogorsku obalu u arheološkom pogledu naziva Eldoradom.

¹⁰⁸ Istraživanja na terenu obavio je istoričar, mr Petar Lekić u sklopu rada na svojoj knjizi, a ponekad mu se pridruživao i pisac ovih redova.

kognoscirati deset toponima koji se vežu za ime ovog sveca. Kako su nađeni hagianimi bili razbacani po skoro cijeloj teritoriji Crne Gore, ne samo na uskom priobalnom području, nametao se zaključak o velikoj rasprostranjenosti i jačini kulta, koja ga je svrstavala u jedne od najznačajnijih na ovom prostoru. No, to je trebalo i dokazati. Daljim istraživanjem izvora i literature na ovu temu, otkrili smo da zaista nije bio potreban nikakav uticaj Franačke države da bi se širio kult Sv. Martina. Kao što smo u gornjim redovima i pokazali, čuvenje i slavljenje ovog sveca iz Galije na našem prostoru počelo je vrlo rano. Direktne veze Sv. Nikete iz Remizijane sa Sulpicijem Severom i Paulinom iz Nole, omogućile su poznavanje života i djela Sv. Martina već početkom V vijeka. Ogorčena borba za suzbijanje arijanske jeresi, kojoj je Balkan bio glavno poprište, iznjedrila je svoje heroje, među kojima je i svetitelj iz Tura, pa je njihovim nasljednicima bilo od velike važnosti da sačuvaju uspomene na njih. Naravno, ovo još ne znači da je došlo do formiranja kulta, ali je značajno u smislu dobijanja predstave o značaju imena Sv. Martina za naše teritorije. Lociranje toponima duboko u unutrašnjosti Balkana, na Kosovu i kod Niša, samo potvrđuju da je kult prenošen preko ovih prostora ka Konstantinopolju, prijestonici Carstva. Kakva je dalja sudbina kulta na Istoku, koliko je poštovan galski episkop među monaškim zajednicama Egipta i Palestine, do danas nije do kraja razjašnjeno. Za nas je ovdje bitna činjenica da, u isto vrijeme kada se kult Sv. Martina širi Galijom, Britanijom i na Iberijskom poluostrvu, ugled ovog sveca stiže i na Ilirik.

Drugi talas širenja kulta Sv. Martina započinje sa Justinijanovim ratovima za ponovno objedinjavanje Rimskog Carstva sredinom VI vijeka. Ovog puta smjer njegovog nadolaženja je obrnut i kreće se sa istoka na zapad. Slavljen kao jedan od vojnika-svetaca, odigraće značajnu ulogu u političkom i vjerskom uspostavljanju restauracije carske moći. Njegovo porijeklo sa prostora Panonije i angažovanje u suzbijanju arianstva učinili su kult Sv. Martina idealnim za širenje carske propagande u Dalmaciji i na teritorijama preuzetim od ostrogotske države. Put Justinijanovih legija bio je i pravac širenja kulta, pa duž istočne obale Jadranskog mora počinju da se nižu crkve njemu posvećene. Kako se Prevalitana našla na samoj granici sa ostrogotskim kraljevstvom, pojava kulta na njenom tlu znak je učvršćivanja vlasti Vizantije. Tako na našem području nastaju prve crkve posvećene Sv. Martinu, koje se po svom stilu uklapaju u period kasne antike. Podignute od strane vojske bile su pokazatelj moći Carstva i prevlasti nad varvarima. Vezivanje kulta za vojsku, vjerovatno je doprinijelo i kasnijem miješanju sa još jednim vojnikom-svecem, Sv. Minom, ranohrišćanskim mučenikom iz Egipta. Istočno porijeklo kulta Sv. Mine opredijelilo je kasnije pravoslavnu crkvu da sa njime potisne kult Sv. Martina. Ipak, sredinom VI vijeka kult na prostoru Crne Gore je uspostavljen i biće održavan u narednim godinama sve do dolaska Avara i Slovena.

Povlačenje romanskog stanovništva pred najezdom Slovena, tokom VII stoljeća, značilo je lagano zamiranje crkvenog života. Međutim, crkva će se ubrzo etablirati kao prvi posrednik između dvije kulture preko svoje misio-narske djelatnosti. Dolaskom monaha reda Sv. Benedikta na ovaj areal pono-vo počinje da oživljava i kult Sv. Martina. Njihovim djelovanjem obnovljena su stara žarišta kulta i podignuta neka nova. Ponovo simbolika Sv. Martina, kao borca protiv paganstva i jeresi, imala je ključnu ulogu da se njegov kult još jednom uzdigne.

U vremenskom razdoblju od V do IX vijeka, na tlu Crne Gore u neko-liko talasa širen je kult Sv. Martina. Tokom vremena njegov značaj će varirati prema različitim religijskom i političkim uticajima. Od prve polovine XIV vijeka njega će sistematski potisnuti kult kralja Stefana Dečanskog, koji je umro 11. novembra 1331. godine, na dan proslavljanja Sv. Martina. Na taj na-čin izgubljena je veza sa jednim od najranije uspostavljenim kultom na ovom prostoru. Preostali toponimi koji svjedoče o njegovom postojanju tonuli su u zaborav, što najbolje možemo da vidimo po zapisu A. Jovičevića, koji ne zna za Sv. Martina pri opisu crkve u Čistom polju. Prepuštanje zaboravu ovog kulta znači kidanje veza sa našim antičkim nasljeđem i duhovnom vertikalom koja se seže milenijum i po u prošlost. Ovaj rad je pokušaj da se to nasljeđe opet iznese na površinu.

Vukota VUKOTIĆ

ST. MARTIN OF TOURS – FORGOTTEN MONTENEGRIN CULT

The cult of St. Martin of Tours is one of the most respected in Western Europe. Until recently, almost nothing was known about the existence of this cult in Montenegro, although some toponyms indicated the possibility of its existence. However, recent research has established the unequivocal existence of this cult through numerous hagiotoponyms in our territory. In that con-text, the paper is an attempt to better illuminate the significance and show the history of the spread and existence of the cult of St. Martin in Montenegro.

Key words: *St. Martin, Tours, Montenegro, Prevalitana, toponyms, cults of saints, Byzantium, Dalmatia*